

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Diplomová práce

Plzeň 2023

Bc. Kateřina Fišerová

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Diplomová práce

Občanství v antické politické kultuře

Bc. Kateřina Fišerová

Plzeň, 2023

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanitní studia

Diplomová práce

Občanství v antické politické kultuře

Bc. Kateřina Fišerová

Vedoucí práce: Mgr. Kryštof Boháček Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2023

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2023.....

Obsah

Úvod	1
1 Formování řecké společnosti a občanství	4
1.1 Občanství před Periklem	4
1.2 Občanství za Perikla.....	6
1.2.1 Periklův dekret	7
1.2.2 Instituce určující občanství.....	9
1.3 Soukromá a veřejná složka života	11
2 Občan	13
2.1 Sociální hledisko/rodina	13
2.1.1 Athénský muž	15
2.1.2 Athénské děti.....	16
2.2 Náboženské hledisko.....	19
2.2.1 Řecký pohled na náboženství	20
2.2.2 Pohled občana na náboženství.....	22
2.2.3 Náboženské městské svátky.....	23
2.3 Politické hledisko.....	24
2.3.1 Význam svobody a rovnosti.....	26
3 Vyloučené osoby	29
3.1 Žena	31
3.1.1 Finanční zaopatřenost	32
3.1.2 Dospívání dívky.....	33
3.1.3 Vstup do manželství a manželství	35
3.1.4 Občanka druhé kategorie	37
3.1.5 Hetéra.....	41
3.2 Metroikos.....	43
3.2.1 Původ statusu	45
3.2.2 Práva a povinnosti	46
3.2.3 Vnímání metoika ve společnosti.....	50
3.2.4 Proxenos	53
3.2.5 Isoteles.....	54
4 Komparace statusů občana, ženy a metoika.....	56
4.1 Občan a žena	56
4.2 Občan a metoik	58
4.3 Koncept vybraných a vyloučených	60
Závěr.....	61

Resumé.....	64
Zkratky antických děl.....	66
Primární literatura.....	67
Sekundární literatura.....	69
Monografie.....	69
Články a studie.....	71
Přehledová literatura	72

Úvod

Tématem této diplomové práce je *Občanství v antické politické kultuře*. Práce by měla směřovat k analýze a objasnění daného tématu, jako předpokladu pro vznik evropské politické kultury. Občanství se po mnoho let vyvíjelo a proměňovalo a některé kořeny můžeme hledat již v období antického Řecka, kde bylo občanství vysoce ceněným statusem. Toto postavení bylo ve starém Řecku úzce spjata s představami o identitě, komunitě a sounáležitosti a bylo často považováno za určující charakteristiku společenského postavení a hodnoty člověka. Ti, kteří touto charakteristikou nedisponovali, byli osobami vyloučenými ze společnosti. Do jaké míry však byly tyto osoby vyloučené? Pojem „vyloučené osoby“ značí určitou nepřekročitelnou hranici a zásadní rozdíl mezi občany a „zbytkem“. Z toho vyplývá, že musím provést analýzu statusu občanství a statusu ne-občanů, abych zjistila míru diverzity, a tím ukázala, jak velké rozdíly byly v životech lidí mající dané statusy.

V práci se budu konkrétně zabývat občanstvím a ne-občanstvím v Athénách za dob vlády Perikla, tedy 5. století př. n.l., na počátku Peloponéské války, abychom zúžili okruh zkoumání. Díky občanství měli dotyční práva, ale i povinnosti, která náležela jen jim. Občanství bylo v klasickém Řecku privilegium, ne automatický nárok při narození každého člena společnosti, jako je tomu v dnešní době.

Práce bude rozdělena do čtyř kapitol. V první kapitole se budu zabývat formováním řecké společnosti a občanstvím v rámci dichotomie. Započnu u Solónu, u kterého začalo postupné směřování k demokratickému uspořádání, a skončím u Perikla a jeho dekretu, na který se podrobněji zaměřím a který změnil pravidla pro samotné určování občanství. Dále se budu věnovat institucím určující občanství, konkrétně tedy fratriím a démům, protože právě na nich závisela určité potvrzovací schopnost statusu. Poté se zaměřím na soukromou a veřejnou složku života, neboť konkrétně žena je většinou reprezentantem soukromého života, zatímco muž je reprezentantem života veřejného. Což inklinuje k tomu si myslet, že tyto osoby žily v rámci společnosti odděleně i přes to, že se jednalo o manžele.

Ve druhé kapitole budu analyzovat občana Athén a jeho občanství z pohledu sociálního, náboženského a politického. V sociálním hledisku se zaměřím na samotnou osobu občana, na jeho rodinu a domácnost a na jeho soukromý život a povinnosti, které v rámci soukromého

života musel plnit. Také se zaměřím i na vývoj budoucího občana, postoj ke vzdělání a přípravě na veřejný život.

V náboženském hledisku se zaměřím na obecný pohled na náboženství v Řecku a na pohled občana Athén na náboženství, postavení a povinnosti v něm. Neboť kult v klasické době je mnohvrstevnatým systémem uctívání, který má jinou podobu ve vnitřním a vnějším životě v obci, jak by měl doložit i rozbor náboženských městských svátků. Kdo měl přístup na určité svátky a kdo nikoliv.

Ve třetím, politickém hledisku budu zkoumat občana a jeho postoj k politickému životu, neboť se jedná o privilegium, které náleželo jen jemu, a na základě této premisy považujeme osoby bez politických práv za vyloučené. Účast na politickém životě se stala tak významnou, že dle ní se hodnotil samotný občan. S tím si i podrobněji představíme významy pojmů jako je svoboda a rovnost, neboť se jednalo o jádro politické aktivity.

Po představení toho, kdo byl považován za občana, představím toho, kdo za občana považován nebyl či nebyl občanem v plném slova smyslu. Ve třetí kapitole se tedy zaměřím na již zmiňované vyloučené osoby. Konkrétně se bude jednat o svobodné osoby, tedy o ženy a metoiky. Jelikož se bude jednat jen o svobodné osoby, tak bude v práci opomenut otrok, který je do skupiny vyloučených osob běžně řazen. U svobodných vyloučených osob jsou rozdíly mezi jimi a občany podstatně menší, než u občanů a otroků. Což mnohdy vyvolává řadu spekulací a začlenění svobodných ne-občanů do společnosti Athén. Jak významný rozdíl mezi sebou mají, je právě úkolem této práce.

Nejprve budu analyzovat ženu, její život a existenční stádia, která by si měla každá ideální žena a žena-občanka projít. Ženy totiž již při narození měly vytvořenu určitou strukturu života, které by se měly držet, aby mohly být považovány za dobré dcery, ženy, manželky a matky. Tato struktura života se mohla měnit i podle finanční zaopatřenosti ženy, o které se také zmíním. Abych zkonkretizovala postavení ženy a vyhnula se určité obecnosti, která již do určité míry bude stejně díky historickým důkazům patrná, tak se zaměřím na potomkyně občanů, jež jsou považovány za občanky druhé kategorie a na hetéry, jež jsou určitým společenským protipólem občanky. Na druhou stranu se jí díky tomu otevírá svět veřejného života, který je ženám v domácnosti běžně skryt.

Z této kapitoly by mělo být zřejmé, že existovaly ženy žijící různorodý život, který se díky tomu více či méně přibližoval k veřejnému životu, a tudíž i k občanovi. A že se nemuselo jednat jen o ženy izolované doma a žijící zcela oddělený život od mužů a veřejnosti. Ženy měly tu výhodu, že ne vše bylo pro ně stanoveno zákonem, na rozdíl od metoika, a tudíž míra integrace do společnosti byla dána spíše společenskými standardy, možnostmi rodiny či zvyky.

Dále se zaměřím na status metoika. Budu se věnovat významu a původu statusu, neboť se nejednalo o status, který by měl v Athénách dlouhou zakořeněnou tradici, a pokud ano, tak ne v rámci právního systému. Déle rozeberu práva a povinnosti náležící metoikovi, které mu jeho status ukládá a které se snaží přiblížit právnímu postavení občana. Měli bychom na základě toho zjistit, jaké měl možnosti a jak mu povinnosti metoika více či méně zasahovaly do každodenního života. Což nás přivádí k tématu a další podkapitole, vnímání metoika ve společnosti a jak na něj bylo pohlíženo díky absenci některých práv. Také jestli byly tyto absence cíleným odepřením práv, a tudíž i důvodem k určité segregaci metoika ve společnosti. Proto budu analyzovat ještě statusy isoteles a proxenos, které jsou určitou nadstavbou obecně pro cizince a metoika. Dokládají totiž, že se privilegia metoika mohla rozšiřovat, což mohlo způsobovat větší začleněnost této osoby do společnosti.

V poslední čtvrté kapitole uvedu výsledky práce, komparaci statusů a obecný pohled na koncept vybraných a vyloučených osob. Dle mého předběžného názoru je v rámci athénské společnosti jako takové status občana nadmíru protěžovaný, oproti osobám bez politických práv. Toto protěžování se projevuje v tom, že je status občana považován za něco, naprosto odlišného a zásadně rozdílného od jiných statusů. To však neznamená, že bych chtěla pochybovat o jeho důležitosti či politické privilegovanosti. V práci se tedy budu snažit toto tvrzení alespoň do určité míry potvrdit či vyvrátit.

Základní literaturu pro diplomovou práci použiji zejména primární texty od myslitelů té doby, tedy Thukydidy, Xenofóna, Aristotela aj. Také budu čerpat z divadelních her od Euripida, Aristofana či Aischyla, neboť antické doavadlo bylo vždy odrazem společnosti a aktuálních problémů, které v té době byly aktuální. Ze sekundární zdroj literatury budu používat *The Cambridge Companion to the Age of Pericles*, od Samonse a kolektivu, *Athénskou demokracii* od Bleickeina či *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, od Robertse a mnoho dalších. Jelikož je téma antiky stále populární, tak existuje velké množství nejen publikací, ale i studií a článků, ze kterých budu též čerpat.

1 Formování řecké společnosti a občanství

Řecká společnost se formovala několik set let a spolu s ní se měnil i samotný status občanství. Proto, toto rozsáhlé období časově i místně zúžím, abych se tak mohla lépe zaměřit na některé aspekty občanství a taková postavení, která jsou z občanství vyřazena. Proto budu pracovat pouze s obdobím za vlády Perikla, tedy před a na počátku Peloponéské války. Je důležité brát jednotlivé městské státy za samostatné diverzní celky, a proto je potřeba práci geograficky upřesnit, konkrétně na oblast Attiky, jejímž centrem byly Athény. Vojensky silné Athény zažívaly prudký rozvoj a společně s velkým bohatstvím tak získaly vedoucí postavení, *hégemonia* (ἡγεμονία), mezi demokraticky smýšlejícími obcemi.¹ Athény byly hybnou silou politického dění a střediskem řecké kultury.

Právě v této době rostl význam athénské občanství a začlenění, ať už kvůli zákonu a reformám, které prosadil Perikles, o kterém se budu zmiňovat později, anebo kvůli přicházející válce, která upevnila příslušnost jednotlivců k jedné či druhé straně. Neboť tento konflikt historicky změnil celé Řecko a ukončil zlatý věk Athén.

Abychom pochopili, jak Athény získaly vůdčí postavení, které do určité míry implikovalo posun ve významu občanství, je nutné ho zasadit nejprve do časového kontextu, tedy jak se občanství vyvíjelo a utvářelo v průběhu let.

1.1 Občanství před Periklem

Dle Bleickena začala nová etapa ve vývoji Athén u Solóna.² V této době začala převážně agrární attická společnost směřovat, i když ne záměrně, k demokratickému uspořádání.³ Tudíž to budu považovat za pomyslný začátek vývoje občanství v Athénách.⁴ Solón se stal člověkem, jehož obyvatelé obce nazývali prvním zastáncem a představitelem lidu.⁵ Na jeho kladné vůdčí schopnosti platil určitý obecný konsensus. Důsledkem Solónovy majetkové reformy, tedy sjednocení majetku s politickými právy, byl vznik jednotlivých majetkových tříd, které měly

¹ MRÁZ, Milan. Předmluva k Politice I, str. 12.

² BLEICKEN, Jochen, *Athénská demokracie*, str. 24.

³ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 1.

⁴ Solón byl zvolen archontem v roce 594 př.n.l. a jako smírčí soudce (*aisymnétés*) disponoval neomezenou mocí. BLEICKEN, Jochen, *Athénská demokracie*, str. 25.

⁵ ARISTOTELÉS. *Ath. pol.*, 2,2.

zmírnit napětí a krizi mezi aristokraty a chudšími lidmi. Hlavním kritériem již nebyl aristokratický rod, jak tomu doposud bývalo, ale majetek. Pro bohaté aristokraty to takový rozdíl nebyl, avšak pro farmáře-vojáky, kteří si mohli dovolit vlastní zbroj, to znamenalo obrovskou změnu. Stali se tak plnoprávními občany, kteří mimo jiné mohli být voleni i do úřadů. I tyto posty byly dříve jen v rukou urozených a bohatých, a to buď doživotně nebo později na deset let, jak píše Aristotelés v *Athénské ústavě*.⁶ Počet politicky aktivních athénských občanů s právy se v tomto městském státu zvýšil, aniž by se nějak zvlášť měnil počet osob v obci.⁷

Dalším důležitým Solónovým zákonem pro lid byla i nemožnost udělat z Athéňana otroka. Dříve *byla chudoba poloviční cestou k otroctví*⁸ a lidé prodávali sami sebe, aby přežili. To se však díky Solónovi změnilo. Respektive lidé už nemohli ručit vlastním tělem za své půjčky, jednalo se o tzv. *σεισάχθεια*, setřesení břemene. To už ovšem aristokracii postihlo tím způsobem, že jim byly zrušeny dlužní úpisy a aristokracie tak musela vyhledat jiný a pravidelný přísun otroků, například ze severu a východu Egejského moře prostřednictvím obchodníků s otroky.⁹ Tudíž nejen že se upevnilo postavení athénského občana a přišli do obce zpět obyvatelé, kteří před tím uprchli z Athén kvůli dluhům, ale ještě to donutilo bohatší občany zajistit nový přísun pracovní síly pro ekonomický rozvoj.

Po Solónovi přišli i další vůdci, ctící zavedené pořádky, reformátoři, nebo osoby směřující k tyranii. Byli jimi například Peisistratos a jeho synové či Kleisthenés, který zavedl například radu pěti set, *búlé* (βούλη), *démy* (sg. δήμος) či *frátrie* (φράτριες). Pro nás je však důležité, že během let, díky všem zavedeným zákonům, ekonomické prosperitě, zemědělství a nerostným surovinám nalezených v Attice¹⁰, byly Athény a jejich občané, schopni financovat a vyhrát například řecko-perskou válku. Též utvoření Délského spolku v čele s Athénami, udělalo z Athén silné činitele, a i díky spojencům si udělaly takřka poddané platící poplatky¹¹. Všechny tyto události zvyšovaly sílu a prestiž nejen Athénám, ale i samotným občanům Athén,

⁶ ARISTOTELÉS. *Ath. pol.*, 3,1.

⁷ BLEICKEN, Jochen, *Athénská demokracie*, str. 25-28.

⁸ DOVER, K. J. *Greek popular morality in the time of Plato and Aristotle*, str. str. 114.

⁹ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 2.

¹⁰ Například, když vládl archont Nikodém, tak byly nalezeny doly v Marónei, z nichž byl čistý výtěžek sto talentů. ARISTOTELÉS. *Ath. pol.* 22,7.

¹¹ Seznamy příspěvků od spojenců z délského spolku, se nám ve větších i menších zlomcích dochovaly z athénských nápisů. Viz. PEČÍRKA, Jan, NOVÁKOVÁ, Julie. ed. *Antika v dokumentech*, str. 163-165.

pro které bylo ctí bojovat a padnout za svou obec. Mít tak jako vynikající občan pomník na Akropoli či na agoře.¹² Proces utváření demokracie, a pro nás důležité utváření pravidel pro občanství, pak v podstatě završil, i mimo jiných, právě Perikles. Tento stratég vynesl postavení občana na samotný vrchol možností v demokratických Athénách.

1.2 Občanství za Perikla

Athénská obec, *polis* (πόλις), zažívala prudký rozvoj a společně s velkým bohatstvím získala i vedoucí postavení, *hégemonia* (ἡγεμονία), mezi podobně demokraticky smýšlejícími obcemi. Důkazem je například přenesení pokladnice Délského námořního spolku z Delf do Athén. Tato pokladnice se pak stala určitým finančním portfoliem pro četné i mimo válečné plány obce. Athény se staly hybnou silou politického dění a střediskem řecké kultury v čele se stratégem Periklem.

„...že Perikles je nejvhodnější osobou, když jde o hájení zájmů celé obce. Po celou dobu, kdy stál v čele státu v míru, řídil jej umírněně a zajistil mu bezpečí, a pod jeho vládou dosáhl největší velikosti. Když pak vypukla válka, je zřejmé, že správně poznal, v čem je jeho moc.“¹³

Takto vyjádřil svůj názor na Perikla Thukydidés, ve svých Dějinách peloponéské války i přes fakt, že se nejedná o jeho obdivovatele, ale spíše o nezávislého pozorovatele.¹⁴ Podobně o něm píše i Plútarchos ve svém spise: *Ostatně je možné, že věhlas jeho jména byl dán všemi jeho vynikajícími vlastnostmi.*¹⁵

Společnost za vlády stratéga Perikla byla nezvykle otevřenou společností na jedné straně a striktně zásadovou v otázkách občanského postavení na straně druhé.¹⁶ Cizinci s odlišnými myšlenkami, názory, i obchodníci se zbožím, byli v Athénách vítáni, což ruku v ruce zajišťovalo ekonomický¹⁷ a kulturní rozvoj. Jak zmiňuje Thukydidův Perikles, ve své pohřební řeči nad padlými: *Do svého města dovolujeme vstoupit komukoliv...*¹⁸ Zároveň se ale tito

¹²RAAFLAUB, Kurt A. „Warfare and Athenian Society“, str. 112.

¹³ Thuc.II.65,4-5.

¹⁴ SAMONS, L. J. „Introduction: Athenian History and Society in the Age of Pericles“, str. 3.

¹⁵ PLÚTARCHOS. *Plutarchovy Životopisy*, str. 26.

¹⁶ PETERSON, Cynthia. „Other Sorts: Slaves, Foreigners, and Women in Periclean Athens“, str. 163.

¹⁷ Stát tak potřeboval například otroky, dovážené z různých zemích, nebo metoiky, pro jejich řemesla a pro loďstvo. PSEUDO-XENOFÓN. *Ath. pol.*, 1,12.

¹⁸ Thuc.II.39,1.

lidé přijíždějící za lepší budoucností či jen pravidelně plující za lepším výdělkem, museli počítat s faktem, že se nikdy nedostanou do „lepší společnosti“, tedy společnosti Athénských občanů. Z pohledu kritického Starého Oligarchy¹⁹, však po vizuální stránce nebyl Athéňan od otroka či metoika k rozeznání.²⁰ I když nebyli občané k rozeznání od ne-občanů, tak v této době vznikl dekret, který status občana a jeho uznání jasně specifikoval.

1.2.1 Periklův dekret

Athénský občan (Ἀθηναῖος πολίτης) dostal toto privilegované postavení právě díky dekretu, který prosadil Perikles roku 451/450 a je obecně označován jako Periklův zákon o občanství. Tento zákon způsobil, že občanem mohl být pouze svobodný člověk, jehož oba rodiče byli občané Athén. Přesněji se muselo jednat o potomka občana a dcery občana²¹. Díky tomu byly narozené děti občanů zasvěcené, *astoi* (ἄστοι). Jako kdyby tím chtěli podpořit a zdůraznit svůj autochtonní původ, který spočíval v přesvědčení, že Athéňané pochází z attické půdy a jsou s ní úzce spjati. Osborne například přišel s teorií, v níž se tvrdí, že by mohlo jít pouze o symbolické prohlášení něčeho, co se v té době již praktikovalo a oficiálním prohlášením jen symbolizovali vlastní identitu.²² Podle Aristotela byl však důvod zákona v prudkém nárůstu občanů.²³ Dříve totiž stačilo mít jen athénskému otce, aby byl potomek v dospělosti považován za občana. Což znamená, že počet budoucích občanů, tak mohl růst podstatně rychleji. Prudký nárůst počtu udělování volebního práva i občanům, kteří pocházejí ze smíšeného manželství mohl deformovat sociální a politické struktury obce, a tím ohrozit její efektivní fungování a životaschopnost.²⁴

Je ale pravděpodobné, že tento dekret u smíšených občanství nepůsobil retroaktivně.²⁵ A tudíž se udělování občanství spíše zpomalilo, než že by se zredukovalo na „čisté jádro“. Nastávající komplikace s dekretem měla převážně aristokracie, která před tím běžně uzavírala výhodné sňatky i mimo athénský okruh obyvatel. Další výhodné spojení bylo i mezi chudým

¹⁹ Starým Oligarchou se myslí autor pojednání *Ústava Athéňanů*, Pseudo-Xenofón.

²⁰ PSEUDO-XENOFÓN. *Ath. pol.*, 1,10.

²¹ BLEICKEN, Jochen, *Athénská demokracie*, str. 102.

²² OSBORNE, Robin. „Law, the Democratic Citizen and the Representation of Women in Classical Athens.“, str. 11.

²³ ARISTOTELÉS. *Ath. pol.*, 26,4.

²⁴ WALTERS, K. R. „Perikles' Citizenship Law“, str. 336.

²⁵ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 19.

občanem a bohatou metičkou či cizinkou, neboť tento sňatek byl výhodný pro obě strany.²⁶ Sankce kvůli ne-občanským sňatkům byly jak finanční, tak politické. Ačkoliv i to, do jaké míry tento dekret zasahoval do práv smíšeného manželství, a jaký byl vlastně jeho správný politický účel, je otázkou diskuzí.²⁷ Neboť nejen že se nám nedochovalo původní znění zákona, ale i jediný pravděpodobný důvod vzniku dekretu, nám přináší již zmiňovaný Aristotelův výrok v *Athénské ústavě*. I přes to, šlo o změnu a zásadní zpolitizování soukromého života.

Mohlo by se zdát, že se Perikles tímto zákonem postavil na stranu odpůrců cizinců a že dekretem vytvořil nepřekročitelnou demarkační linii, jež znemožňuje jiným lidem než dětem občanů získat občanství. Pravdou bylo, že sám Perikles, se značnou část života osobně s cizinci, konkrétně s metoiky stýkal. Příkladem může být Periklův učitel Anaxagoras z Klazomen či jeho druhá žena Aspasia z Milétu, s níž měl i potomky²⁸. Tudíž je nepravděpodobné si myslet, že by byl Periklův dekret vytvořen s určitou negativní konotací.

Z dekretu tedy vyplynulo, že občanem mohl být svobodný člověk, téměř²⁹ všech majetkových vrstev, pokud doložil svůj původ, který byl odsouhlasen svým démem. Proto také byli občané mnohokrát k nerozeznání od otroků či metoiků. Chudší občané nosili totožné oblečení jako ne-občané shodné majetné či nemajetné vrstvy. Důvodem byl i ten, že mnohdy pracovali spolu i za totožnou mzdu jak metoikos, otrok tak i občan.³⁰ Chudých a obyčejných občanů, jak je nazýval Starý Oligarcha, byla většina, a stala se tak upřednostňovanou skupinou.³¹ Z jiného pohledu byla nenápadnost a nevýstřednost známkou dobrého občana, který nenosí například dlouhé vlasy jako aristokrat.³² Takto například Perikles líčí a vyzdvihuje povahu athénskému lidu v řeči nad padlými.

My totiž milujeme krásu, ale s mírou, a milujeme vědění bez změkčilosti. Bohatství užíváme spíš proto, že nám umožňuje přiměřeně jednat, (...) a přiznat se k chudobě není pro nikoho

²⁶ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 19.

²⁷ Viz. například studie WALTERS, K. R. „Perikles' Citizenship Law“, BLOK, Josine H. „Perikles' Citizenship Law: A New Perspective“.

²⁸ Zde se ukazuje určitý „dvojitý metr“ Athén, neboť i když děti z toho svazku nebyly právoplatní Athéňané, tak se jim tento status přiřknul. NALIS, Debra. *The people of Plato: a prosopography of Plato and other Socratics*, str.55.

²⁹ Lidé, kteří doložili svůj původ, ale byli bez majetku, též neměli plné právo na občanství. CANFORA, Luciano. „občan“, str. 109.

³⁰ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 28.

³¹ PSEUDO-XENOFÓN. *Ath. pol.*, 1,10.

³² BLEICKEN, Jochen, *Athénská demokracie*, str. 450.

hanba, ale spíš hanba nedělat nic, aby se z ní člověk dostal. Tíží lidé se dokáží starat jak o záležitosti veřejné, tak i o své vlastní...³³

Vezměme v potaz například samotného Sókrata, který je v Xenofónovu pojednání vylíčen jako střídmý člověk, který nebyl rozmařilý ani ješitný ve svém oblíkání a obouvání.³⁴ Ten, který byl mnohdy právě za dobrého člověka považován.

Co se týče dlouhých vlasů, tak musím též uvést, že i mladíci též nosili dlouhé vlasy, které si pak stříhali, čímž dali najevo svůj sociální postoj, tedy to, že jsou již dospělí a vstupují do manželského svazku či myšlenkový postoj vyjadřující úctu k někomu. Tak či tak, u střídmosti nešlo o přiblížení se ne-občanům či nesvobodným lidem, ale o zachování rovnosti mezi svými méně bohatými občany. Vypadá to, že bylo pro občana spíše podstatné vnitřní přesvědčení o své osobě a postavení než vnější vzhled. To také dokládá fakt, že si byli Atéňané vědomi rozdílu mezi ekonomickou a politickou stránkou života. Zatímco po ekonomické stránce nebyl problém, aby občan žil takřka jako otrok, či byl metoikos bohatší než občan, tak se nikdy nemohlo stát, že by měl metoikos více práv než občan.

Tento dekret lze shrnout tak, že ačkoliv se průměrný občan dostal na privilegované a vyčleňující místo v poli politickém, tak jeho životní úroveň se díky míře chudých občanů procentuálně snížila. Což inklinuje k tomu si myslet, že soukromá nepolitická složka občana nebyla rozdílná od složky ne-občana, když byly jejich materiální dispozice podobné, což nás přivádí k otázce soukromého a veřejného života, ale ještě před tím představím instituce, kde byl každý občan zapsán a kde se samotné občanství potvrzovalo.

1.2.2 Instituce určující občanství

V Attice existovaly dvě základní občanské instituce, bez kterých by se člověk nemohl stát občanem a nejen občanem, ale i metoikem žijícím v athénské obci. Proto považuji za vhodné tyto instituce uvést již na úvod, neboť ovlivňují nejen občany, ale i ne-občany a jsou základním prvkem pro statusy svobodných obyvatel v obci.

Těmito organizacemi jsou frátrie a démos. Frátrie byla časově starší než démos a jednalo se o společnost více rodin, založenou na příbuzenském principu. V Aristotelově pojetí bychom

³³ Thuc.II.40,1-2.

³⁴ XENOFÓN. *Vzpomínky na Sókrata*, str. 26.

mohli frátrii nazývat dědinou³⁵. Všechny frátrie pak tvořily jeden kmen. Tato instituce byla určitým pozůstatkem z aristokratické doby, která i díky náboženským zvyklostem přetrvala. Zde aristokratické rodiny uplatňovaly svůj vliv a mnohdy ovlivňovaly události v Attice. Tento aristokratický vliv byl ve frátrii značný i později v době demokracie, ačkoliv již postavení urozeného a neurozeného občana byl bez rozdílu. V této klasické době se z tohoto uskupení stalo spíše kultem spojené obyvatelstvo zachovávající tradice.³⁶ Bylo to *společenství založené pouze na osobních vazbách*.³⁷

Frátrie měla mnoho kultovních a dalších úkonů, ale pro naši práci je nejdůležitější úkol, při kterém byly přijímány děti občanů a adoptované děti do frátrie a tím se uznával i jejich původ. Stávalo se tak při svátcích frátrií o Apatúriích, okolo tří let věku dítěte. Jednalo se o závazný akt, který byl důležitý pro pozdější přijímání muže mezi občany. Díky Periklovu dekretu byl původ chlapce přezkoumáván podle okolností a rodinných příslušníků. Primárně bylo uznání původu rodinnou záležitostí, což je patrné u dívky, neboť u doložení jejího původu postačil pouze souhlas otce, či poručníka.³⁸ Díky dekretu tak mohl mít souhlas otce o původu větší váhu a byl podstatnější než dříve, neboť to z poloviny určovalo budoucí status jejího potomka.

Druhou institucí, důležitou pro status občana, byl démos, který vznikl stejně jako frátrie za dob Kleisthena. Jednalo se o velikostně nestejně nejnižší společenské celky, v nichž byli obyvatelé registrováni a kde spravovali svoje záležitosti. Nad démem pak byly fýly a frittye. Démos byl přirozenou jednotkou, která připomínala sídliště a byla určitou zmenšenou verzí fungující obce. Měl určitý politický charakter a jeden z nejdůležitějších politických úkolů, které démos měl, bylo přijímání dospělých osob do společnosti občanů a jejich zápis do seznamu občanů. To se uskutečňovalo při dosažení osmnácti let věku chlapce, čímž se plně začlenil do athénské občanské společnosti. V dému byl občan vedený i poté, když se přestěhoval jinam.³⁹ Když byl občan zvolen na některou z důležitých funkcí, bylo podstatné, odkud pochází a práv démos toto mohl potvrdit. Toto prověřování se dělalo formou otázek: *Kdo je tvůj otec a*

³⁵ Jak definuje Aristotelés dědinu: *Dědina byla původně osadou, která vznikla z nějaké domácnosti, její členy také nazývají někteří „soukojenci“, „dětmi“ a „dětmi dětí“*. ARISTOTLÉS, *Pol. I*, 1252b16-19.

³⁶ BLEICKEN, Jochen, *Athénská demokracie*, str. 182.

³⁷ Tamtéž, str. 181.

³⁸ Tamtéž, str. 182-183.

³⁹ Tamtéž, str. 186-188.

*z jakého je dému? (...) Kdo je tvá matka? Kdo je otec tvé matky a z jakého je dému?*⁴⁰ Zápis do dému ale nemusel platit jen pro občana, ale jak si později objasníme i pro metoika, který však nebyl veden jako občan, ale jako usedlý cizinec.

Tyto dvě instituce byly nepostradatelným a základním článkem občana a částečně i metoika, neboť v podstatě umožňovaly získání práv, na které měli obyvatelé v ideálním případě nárok. Díky těmto správním celkům, se mohl stát člověk nejen členem společnosti, ale i občanem, a podílet se tak na veřejném životě. Což nás dovádí k dalšímu problému, které je potřeba na začátek vyjasnit, a to jaký byl tedy rozdíl mezi soukromým a veřejným životem, který se občanovi naskýtal a jak byly tyto složky vnímány.

1.3 Soukromá a veřejná složka života

Řecká společnost měla jiné hranice pro rozdělení vnějšího, tedy společenského života v *polis* a vnitřního života, tedy to, co se dělo za zdmi domu, *oikos*. Většina informací z dostupných pramenů pochází právě z vnějšího života a je napsána převážně muži. Což však může zkreslovat plný obraz antické společnosti, a tedy i občanství. Pro mou analýzu v druhé části práce bude důležité, abych tyto premisy zohlednila. To, co se totiž děje v soukromí mnohdy určuje společnost více, než bychom mohli očekávat.

Existují však i teorie, do jaké míry je či není od sebe oddělena soukromá a veřejná složka života v obci. Přikláním se k názoru, že jsou *polis* a *oikos* od sebe neoddělitelné a nedají se přesně vytyčit hranice mezi těmito částmi. Ačkoliv označujeme *polis* jako veřejnou část a *oikos* jako část soukromou, tak se prolínají a nelze je tak brát jako dva protikladné či oddělené celky, jak tvrdí Arendtová či Habermas.⁴¹ Arendtová připouští, že *pokud vůbec existoval nějaký vztah mezi těmito dvěma oblastmi, pak byl chápán v tom smyslu, že ovládnutí životních nutností v rámci domácnosti připravovalo podmínky pro svobodu v polis.*⁴²

Z mého pohledu jde spíše o vývoj společnosti, která se plynule přetransformovala, tzn. že již soukromá složka nesplňovala požadavky kladené na život rodiny, a tudíž se musela rozšířit o složku veřejnou, jejímž konečným cílem se stala obec. Domácnost je malé

⁴⁰ ARISTOTELÉS. *Ath. pol.*, 55,3.

⁴¹ OJAKANGAS, Mika. „Polis and Oikos: The Art of Politics in the Greek City-State.“, 404-420. srov. ARENDTOVÁ Hannah. *Vita activa, neboli O činném životě*, str. 35.

⁴² ARENDTOVÁ Hannah. *Vita activa, neboli O činném životě*, str. 43.

společenství, které se rozšířilo o společenství velké, tedy obec. Aristotelés růst a přirozenost obce ukazoval na jejich částech, tedy na domácnosti dědině a obci.⁴³ To jsou části celku, které od sebe nelze oddělit, i když mají tyto celky jinou funkci. Jak by tedy mohly být protikladné složky veřejného a soukromého života, když ze sebe vycházejí. *Obec je (...) neredukovatelnou pluralitou a živoucím celkem, a pro konstituci politična (tedy veřejného života) jsou klíčové interakce částí (tedy i části, které zahrnují soukromý život) ...*⁴⁴

Do jaké míry pak bylo umožněno ostatním lidem (ne-občanům) se o složku veřejného a soukromého rozšířit, to už bylo v pravomoci dané obce, jejího pojetí občanství a společenských zvyků. Na tyto dvě složky athénskému životu budeme mnohdy narážet, a jelikož existuje mnoho názorů na tento problém, považuji za logické upřesnit svůj postoj.

Pokud se vrátíme zpět k dostupným informacím, tak zmínky o tom, jak se žilo v antickém městském státě nám přiblížily například dějiny Herodota a Thukydida⁴⁵, ale i hry velkých athénských dramatiků, jako byli například Aischylos, Aristofanes či Euripides.⁴⁶ V nich můžeme hledat právě výše zmiňované náznaky života za zdmi domu. Samotné řecké divadlo bylo též děleno na vnější a vnitřní prostor. To, co se dělo za *skéné*, bylo spojeno se soukromým a neviditelným prostředím, a to, co se odehrálo před *skéné*, bylo veřejné a viditelné a za přítomnosti sboru, tedy určité společnosti.⁴⁷ Na základě těchto podkladů, máme možnosti najít některé aspekty, pravidla a nároky občanství a zároveň vyprofilovat osoby, které do této „privilegované“ athénské skupiny nepatří.

⁴³ JINEK, Jakub. *Obec a politično v Aristotelově myšlení*, str. 20.

⁴⁴ Tamtéž, str. 25.

⁴⁵ Například Thukydidova historie zůstává takřka jediným a nejlepším zdrojem pro Perikleovské období a samotného státníka. SAMONS, Loren J. „Introduction: Athenian History and Society in the Age of Pericles“, str. 2.

⁴⁶ PEARSON, Lionel. *Popular Ethics in Ancient Greece*, str. 1.

⁴⁷ STEHLÍKOVÁ, Eva. *Antické divadlo*, str. 239.

2 Občan

Občanem, *polités* (πολίτης), se v této práci myslí svobodný athénský občan s plnými právy, žijící v Attice. Všechny městské státy totiž měly jiná kritéria pro udělování, získávání, ale i ztrátu občanství. Populace občanů spolu s ženami a dětmi občanů, tvořila pravděpodobně jen polovinu žijících osob v Attice za vlády Perikla.⁴⁸ Druhou polovinu tvořili metoikové, další cizinci a otroci.⁴⁹ Což je až obdivuhodné, že tento athénský privilegovaný systém občanství nikdo z ne-občanské skupiny nenarušil⁵⁰. Také nám to dává jasné předpoklady myslet si, že za prosperitu obce nemohou zcela jistě pouze jen sami občané.⁵¹ Dále to značí určitý paradox, kdy jsou vyloučené osoby v několikanásobné převaze oproti občanům. Značná segregace vyloučených skupin od skupiny občanů, v rámci společnosti, se tedy zdá být těžko představitelná.

Abychom se dostali do jádra toho, co znamenalo a umožňovalo být občanem Athén, provedu analýzu ze tří hledisek, které se opírají jak o soukromí, tak i veřejný život občana. Jde o sociální, náboženské a politické hledisko občanství.

2.1 Sociální hledisko/rodina

Myšlení jedince se v určitém rámci shodovalo s myšlením celé občanské skupiny. Shodná jazyková a kulturní společnost a uvědomění si vlastní výjimečnosti určovalo Athénskou demokratickou společnost. Řádný athénský občan se staral o svoji rodinu, pracoval a plnil své závazky vůči kultu. To zahrnovalo většinu jeho všedního dne. Samozřejmě ne každý občan žil řádným životem, ale budu pracovat s určitým ideálním předpokladem.

Rodina, jakožto soukromá složka života v antice, se zakořeněnými mravy a nepsanými, převážně náboženskými zákony, byla neodmyslitelnou součástí obce. Zaručovala sociální, ekonomickou a náboženskou stabilitu a hrála klíčovou roli při udržování společenského řádu.

⁴⁸ Nemůžeme přesně určit počet občanů vzhledem k nedostatku údajů, ale dá se předpokládat, že v 40. a 30. letech 5. století, se jednalo nanejvýš o 150 000 lidí s občanským původem. BLEICKEN, Jochen, *Athénská demokracie*, str. 100.

⁴⁹ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 19.

⁵⁰ Bleicken tento fakt například u metoiků odůvodňuje tím, že občané byli pro metoiky vzorem a jejich status byl tím, čeho chtěli metoici dosáhnout. ⁵⁰ BLEICKEN, Jochen, *Athénská demokracie*, str. 104

⁵¹ To je také důvod, proč je důležité podrobovat analýze nejen občany, ale i ne-občany, tedy metoiky, otroky ad.

Jednalo se o nejstarší politicko-sociální útvar, který fungoval jakožto párové manželství na principu patriarchy. I dle Aristotela bylo manželství považováno za základní složku obce, protože zaručuje existenční jistotu a výchovu následníků rodu. Obecné vnímání společnosti však rodinu nestavilo do předního postavení z hlediska důležitosti fungujících jednotek. Soukromý život byl výrazně v nižším postavení než život veřejný, tedy politický. Naše informace, které dnes máme, jsou z většiny znalosti z veřejného života než z toho, který se žil za zavřenými dveřmi domu. Máme ale zcela jistou představou o hierarchii rodiny. Totiž, že nejvyšším *homogalaktēs* (ὁμογάλακτες), členem rodiny, byl muž, otec, manžel, pán a nositel kultu v jedné osobě. To byla v antice společensky nejdůležitější osoba v domácnosti a bylo v podstatě jedno, jestli se jednalo o občana či metoika. On byl tváří své domácnosti, již reprezentoval na venek.

Domácnost, οἶκος⁵² či οἰκία⁵³, je označována jako rodina v širším slova smyslu⁵⁴ a je považovaná za základní pilíř celé *polis*. Dle Aristotelova politického názoru s nádechem přírodovědného principu⁵⁵, je *polis* *společenstvím utvořeným v souladu s přirozeností pro každodenní soužití...*⁵⁶. Zde se prolíná soukromý a veřejný život každé jednotlivé rodiny. Nyní se zaměříme převážně na soukromou část, neboť část veřejná bude zahrnuta zejména v politickém hledisku.

Domácnost se tedy skládala zpravidla ze zmiňovaného muže, jakožto hlavy rodiny, ženy, která zajišťuje přežití rodiny jak z hlediska samotného života, tak z hlediska zachování rodu, otroka a dětí. K domácnosti a k samotnému významu slova *oikia* patřil i neživý neoduševnělý majetek, rodové hospodářství i jeho předkové uložení v rodinných hrobech, které se nacházely na vlastněném pozemku. S tímto uskupením domácnosti počítá například i Aristotelés, který rodinu považuje za ty jednotlivce, kteří nemohou být jeden bez druhého.⁵⁷ Dvojice jako jsou muž a žena, otec a dítě, či pán a otrok. Jedná se o symbiotický vztah dvojic a zároveň i celku, který není bezúčelný, naopak zajišťuje bezproblémový chod domácnosti. Zde musíme dát

⁵² Pojem *oikos* byl užíván Homérem v jeho eposech, jakožto význam domova a opakem ciziny. Tedy to, co je nám známé a blízké. MRÁZ, M. „Pojem „*oikia*“ v klasické řecké filozofii“, str. 383.

⁵³ Naopak pojem *oikia* se u Homéra nevyskytuje a je užíván až v pozdějších spisech například u Hérodota. MRÁZ, M. „Pojem „*oikia*“ v klasické řecké filozofii“, str. 383. Proto budu v práci dále používat pouze výraz *oikia*, jakožto výraz časově bližší ke zkoumanému období.

⁵⁴ MRÁZ, M., „Pojem „*oikia*“ v klasické řecké filozofii“, str. 381.

⁵⁵ JINEK, Jakub. *Obec a politično v Aristotelově myšlení*, str. 15.

⁵⁶ ARISTOTLÉS, *Pol. I*, 1252b13-14.

⁵⁷ ARISTOTLÉS, *Pol. I*, 1252a26-30.

vnímání dnešního světa stranou. Domácnost prvoplánově nevzniká na základě lásky či spřízněnosti dvou osob, ale na základě výhodného spojení. Jak rodového, tak ekonomického. Příkladem bylo rozhodnutí lásona z divadelní hry *Médaia* od Euripida, si vzít dceru korintského krále, aby zvýšil svůj politický post, i přes to, že už byl ženatý s Médeou, která ačkoliv byla princeznou, tak nebyla Helénem (Ἑλενος) ale *barbaros* (βάρβαρος).⁵⁸ Citová pouta zde byla výjimkou, ne však zcela výjimečnou. Tato výjimka platila pravděpodobně u Perikla a jeho druhé manželky Aspasií. Je totiž nepravděpodobné, že by do společného manželství přinášel tolik úsilí, kdyby k ní necítil vřelé city.

Nyní si představíme athénskému muži a jeho potomky, jakožto budoucí občany Athén. Athénská žena pak bude rozebírána v druhé části, jako osoba vyloučená z občanství, tedy z plnohodnotného občanství se všemi politickými i zákonnými možnostmi, neboť právě mnoho z těchto možností jí nepříslušelo i přes to, že pocházela z rodiny, jejíž členové byli občané.

2.1.1 Athénský muž

Ačkoliv byl muž v postavení hegemonu domácnosti, neznamenalo to však tyranskou vládu nad svými členy rodiny bez neomezené moci a volnosti. Muž měl povinnosti vůči své rodině, a teprve tehdy, pokud se staral dobře o svou domácnost a o své blízké, *filoi* (φίλοι) a též přispíval své komunitě, mohl být označován jako dobrý člověk (ἀγαθός ἄνθρωπος).⁵⁹ Znamenalo to tedy, že musí například zaopatřit manželku, vychovávat náležitým způsobem své děti a postarat se o své rodiče, kteří se již nemohou zaopatřovat sami. Ti, kteří se náležitě nepostarali o své rodiče byli odebráni z nároku na dědictví. Navíc ani ve veřejném prostoru na ně nebylo pohlíženo dobře, neboť jak má občan pečovat o stát, když se nepostará ani o svou rodinu a předky. I Perikles vzdává na úvod své řeči nad padlými čest předkům, neboť to považuje za slušné a spravedlivé.⁶⁰ Muž tedy nebyl jen samostatnou osobou zodpovídající sám za sebe. V Athénách nebylo místo pro individualismus a sebe prezentaci, s výjimkou hrdinství a vítězství v pořádaných sportovních či divadelních hrách, jež poskytovaly řecký ideál nesmrtelnosti. Tudíž občan reprezentoval svoji domácnost, svoji krev a svoji rodovou linii, která mnohdy začínala u některého z řeckých hrdinů. Pokud člověk pocházel z dobré rodiny,

⁵⁸ EURIPIDÉS. *Médeia*, str. 25.

⁵⁹ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 54.

⁶⁰ Thuc. 36,1.

tak byl *eugenes*, tedy dobře narozen, či narozen původem od dobrého otce.⁶¹ Athéňané nejprve chválili rod neboť: *Zdatnými se stali tím, že se zrodili ze zdatných.*⁶² Řekové věřili v určitou dědičnost ctností a nectností, a i proto byli předkové velmi důležití. Neboť pokud byli předkové dobří, inklinovalo to k tomu si myslet, že i muž byl vychován dobrým způsobem a bude zastávat stejné postoje.⁶³

Zdá se, jako kdyby občanský veřejný status dobrého občana a člověka, závisel na splnění požadavků kladených na soukromý život. Například Sókratés byl neprávem obviněn i mimo jiné za to, že učí své žáky znevažovat postavení svých rodičů.⁶⁴ O tomto vztahu k rodičům se vyjadřuje i Aristotelés ve své *Athénské ústavě*.⁶⁵ Tyto etické zásady, stejně jako zásady náboženské, byly nezpochybnitelné a pro Řeky velice důležité, proto nemohly být přehlíženy i v politickém životě.

Soukromá stránka života se tak mohla stát nástrojem či dobrým „startovním můstkem“, který otevíral lepší podmínky i pro politický život občana. Sňatek, a tudíž i nová etapa soukromého života nemusela vzniknout jen na základě toho, aby její nová domácnost, byla jen prostředek k zajištění lidských potřeb a životních nutností.⁶⁶ Není pochyb, že *samotný život*⁶⁷ byl hlavním důvodem domácnosti, ale z pohledu athénskému občana mohla nová domácnost představovat i jiné přednosti. Sňatek umožňoval změnu společenského postavení. Větší bohatství mohlo znamenat i větší zapojení do kulturního i náboženského života.

2.1.2 Athénské děti

Athénské děti jsou mnohdy považovány také za vyloučené osoby, kvůli určitému „nejistému věku“ ve kterém nemají status občana, a to i v případě že se jedná o chlapce, a tedy i budoucího dědice. Na rozdíl od jiných vyloučených osob je tento status u dětí jen dočasný. Děti athénských občanů byly tzv. *gnésioi* (γνήσιοι), tj, rodilé, plnoprávné pro budoucí zapsání mezi občany. Ovšem za předpokladu, že otec souhlasil s tím, že je dítě jeho po rodové linii. Jeho rozhodnutí záviselo na základě subjektivního pocitu. Pokud měl pochybnosti, že dítě

⁶¹ DOVER, K. J. *Greek popular morality in the time of Plato and Aristotle*, str. 93-94.

⁶² PLATÓN. *Men.* 237a.

⁶³ DOVER, K. J. *Greek popular morality in the time of Plato and Aristotle*, str. 93-94.

⁶⁴ XENOFÓN. *Vzpomínky na Sókrata*, str. 35-36.

⁶⁵ ARISTOTELÉS. *Ath. pol.*, 55,3, 56,6.

⁶⁶ ARENDTOVÁ Hannah. *Vita activa, neboli O činném životě*, str. 42.

⁶⁷ Tamtéž, str. 42.

není jeho, mohl ho zahrnout, a tím mu znemožnit možnost stát se budoucím občanem.⁶⁸ Pokud však žádné pochybnosti nenastaly, byl narozený chlapec, nikoli však dívka, při slavnostech Apatúrie zapsán do seznamu frátrií, a považován tak za budoucího občana, člena společnosti a zároveň i vojáka.⁶⁹ Šlo o jak politické, tak náboženské začlenění do budoucí společnosti, které bylo realizováno až dovršením dospělosti. V rámci domácnosti se konal ještě svátek Amfidromií. Jednalo se o symbol toho, že bylo dítě přijato do domácnosti. Novorozenec byl nošen kolem domácího krbu, a tedy i kolem domácího božstva. Pojmenován byl až několik dní po slavnosti.⁷⁰

Nyní je nutné zohlednit fakt, že následná výchova dětí mohla mnohokrát probíhat shodně, jak u dětí občanů, tak i u dětí metoiků. Neboť sociální zázemí, tedy hierarchizace rodiny a ekonomické prostředí domácnosti, se zřídka kdy lišilo o některých Athénských rodin. To dokazuje zásadní začleněnost usedlých cizinců do sociálního života Athén.

Zpočátku tedy děti vyrůstaly v rodinném kruhu, kde se utvářelo jejich etické a náboženské cítění. Například jejich etické cítění a zásady vůči rodičům, o kterých jsem se zmínila, by se krásně daly shrnout Sókratovou větou, věnovanou svému synovi Lamproklésovi: *Rodiče jim (dětem) dali existenci, bez nich by nebyli na světě, neviděli by tolik krásy a neměly by účast na té spoustě dobrých věcí, kolik jich bohové lidem poskytují a jimž přisuzujeme tak velkou důležitost, že se ničeho tak nebojíme jako toho, abychom o ně nepřišli.*⁷¹ Takto byla vštěpována úcta nejen k otci, ale i matce.⁷² Proto bylo tak důležité, aby o ně bylo ve stáří postaráno svými potomky. V divadlu, jako v obrazu společnosti, bylo podkopání rodinných zásad a celkově narušení samotné celistvosti rodiny, vždy potrestáno. Příkladem může být Sofoklův *Král Oidipus*. V této tragédii Oidipus zabíjí muže, který je nevědomky jeho otcem, a

⁶⁸ Novorozenci se odkládali daleko za město, kde mohli zemřít hladu, být roztrháni divokou zvěří, nebo se jich mohl někdo ujmout a nakládat s nimi dle potřeby. Jedním z odložených dětí byl například i Oidipus, či dítě z divadelní hry od Menandrose *Či je to dítě*. CAMBIANO, Giuseppe. „Cesta k dospělosti“, str. 78-79., STEHLÍKOVÁ, Eva. *Antické divadlo*, str. 264.

⁶⁹ BLEICKEN, Jochen, *Athénská demokracie*, str. 179.

⁷⁰ CAMBIANO, Giuseppe. „Cesta k dospělosti“, str. 88.

⁷¹ XENOFÓN. Vzpomínky na Sókrata, str. 66-67.

⁷² Téma úcty a neúcty mladší generace ke starší rozpracoval například Aristofanes ve své hře *Oblaky*, kdy se syn postaví proti svému otci, a ještě to bude považovat za správné rozhodnutí: ... *myslím, dokážu, že otce bít je správné*. ARISTOFANES. *Oblaky*, 1405-1406. To ukazuje neblahý vliv sofistického učení na mládež. STEHLÍKOVÁ, Eva. *Antické divadlo*, str.316.

poté si stejně tak neúmyslně bere svoji matku. Po zjištění celé pravdy, matka-manželka spáchá sebevraždu a Oidipus se oslepí.⁷³

V raném věku dítěte, byla matka hlavní osobou předávající vědění o fungování světa, o historii, o politice, o mýtech a bozích. Další vzdělávací složkou byl náboženský kult, neboť i děti mohly navštěvovat některé městské svátky jako například Dionýsův svátek Anthestérie či svátek eleusinských mystérií.⁷⁴ Po této výuce v rámci rodiny a kultu se začalo od sebe dívčí a chlapecké vzdělání značně odlišovat. Dívce se totiž vzdělání jako takové nedostávalo, a když ano, tak pouze v omezené míře.⁷⁵ Jejím vzděláním se pak budeme podrobněji zabývat v druhé části práce, v kapitole dospívání dívky. Tato životní etapa je zásadní pro směřování k dobrému manželství, a proto bude předcházet kapitole o manželství.

Výchova athénských chlapců, však byla diametrálně odlišná od výchovy athénských dívek, o které se budu ještě zmiňovat. Nejprve je důležité podotknout, že se stát nijak neangažoval do výchovy svých občanů, jako tomu bylo například ve Spartě, s výjimkou sirotků, jejichž obec padl ve válce.⁷⁶ Z toho plyne i zmiňovaná podobnost výuky občanů a metoiků, kteří se již v Athénách narodili metoickým rodičům. To ale také znamená, že zde existovaly značné rozdíly v míře vzdělání mezi jednotlivými občany, ale i ne-občany, vzhledem k jejich finančním možnostem. Například Sofoklés pocházel z bohaté athénské rodiny, a tak mu bylo dopřáno výborného vzdělání a speciálně v hudbě.⁷⁷ Zároveň ale i Lýsias, jenž je zmiňován v úvodu Platónovy *Ústavy*, byl metoikem, který měl dobré vzdělání.⁷⁸ Neboť jeho otec Kéfalos, který přišel do Athén ze Syrakůs, byl známým a bohatým výrobcem zbraní, a tudíž si jeho vzdělání mohl dovolit.

Pokud tedy chlapec pocházel z dobré a zajištěné rodiny, tak již pravděpodobně v šesti letech byl veden k tomu, aby se naučil číst a psát. Materiálem pro výuku mu byly například epické básně a spisy od Homéra⁷⁹ či Hésioda. Později se k tomu přidala i hudební výchova či sportovní výcvik. Chlapec začínal ve výcviku jako *παῖς*, tedy hoch a později se stal mladíkem

⁷³ STEHLÍKOVÁ, Eva. *Antické divadlo*, str. 320-321.

⁷⁴ CAMBIANO, Giuseppe. „Cesta k dospělosti“, str. 89.

⁷⁵ BLEICKEN, Jochen, *Athénská demokracie*, str. 442.

⁷⁶ PLATÓN. *Men.* 249a.

⁷⁷ STEHLÍKOVÁ, Eva. *Antické divadlo*, str. 219.

⁷⁸ PLATÓN. *Resp.* I, 328b.

⁷⁹ Podle Bleickena se dítě naučilo od Homéra vše potřebné pro fungování života. Byly mu tím předány mravní a náboženské zásady, vzory jednání, umění bojovat, či jak dostát manželským povinnostem. BLEICKEN, Jochen, *Athénská demokracie*, str. 442.

(νεάνισκος).⁸⁰ Jak jsem již výše zmínila, míra vzdělání se díky majetkovým možnostem lišila. Například synové ze zámožné rodiny si mohli dovolit výuku od sofistů, a dostat tak velké vzdělání, které se však mnohdy i snažilo podryvat některé zásady, které měl chlapec naučené již z raného věku, například o angažovanosti bohů v lidském světě. Naštěstí náboženské znalosti mohl získat chlapec sám již na některých svátcích, které mu byly zpřístupněny. Svátky byly pro chlapce určitým posupným uvedením do světa dospělých.⁸¹

Při dovršení osmnácti let chlapce byl otec povinen jej zapsat do seznamu občanů u svého dému (δημοῦ). Dnes bychom řekli u příslušného správního obvodu. Tím byla zajištěna občanská a právní samostatnost jedince.⁸² V tomto věku začal být považován za muže mající rozum *phronein*, znající zákon *nomos* a osvojil si umění rozlišovat od sebe co je dobré a co špatné.⁸³ Tímto se syn stal plnohodnotným členem občanské společnosti, a mohl se tak podílet na všech kulturních, kultovních i politických aktivitách. Také si k sobě mohl najít některou z občanek, ačkoliv víme, že muži vstupovali do sňatku až ve vyšším věku. Je to pravděpodobně i tím, že pro mladé muže bylo charakteristické chování spíše extravagantnost, bojovnost, opilost či sexuální excesy. To nám dokládá Kefalos v rozhovoru se Sókratem, jenž mluví o tématech, která rozebírají na schůzkách se stejně starými přáteli: *Většina z nás (...) touží po rozkoších mládí, vzpomíná na požitky lásky, pitky, hostiny a jiné věci...*⁸⁴ Až postupem let více zmoudří a opustí je drzost díky zkušenostem, které během života získají.⁸⁵

2.2 Náboženské hledisko

Z pohledu dnešního Evropana je toto náboženské hledisko občanství, a také samotné náboženství, něčím těžko představitelným a přenositelným do našeho života. Dnes svět funguje podle pravidel danými zákony. Ovšem v Řecku to bylo náboženství, co na počátku vše zakládalo a ustavovalo. Základní systémy jako je rodina, manželství, otcovská moc či majetkové a dědické právo. Z těchto náboženských pravidel a zásad se později stala pravidla

⁸⁰ BLEICKEN, Jochen, *Athénská demokracie*, str. 442.

⁸¹ CAMBIANO, Giuseppe. „Cesta k dospělosti“, str. 82.

⁸² MRÁZ, M., *Pojem „oikiá“ v klasické řecké filozofii*, str. 384.

⁸³ DOVER, K. J. *Greek popular morality in the time of Plato and Aristotle*, str. str. 102.

⁸⁴ PLATÓN. *Resp.* I, 329a.

⁸⁵ DOVER, K. J. *Greek popular morality in the time of Plato and Aristotle*, str. 103.

politická a právní.⁸⁶ Náboženství v antice šlo ruku v ruce s politickým životem, šlo o určitý základní rámec pro obec.

Proto budu postupovat deduktivní formou od toho, co znamenalo pro Řeky obecně náboženství až k samotnému jádru, tedy náboženský život z pohledu občana. Zde je ovšem velice problematické rozdělit život samotného občana od například bohatších metoiků, kteří se mohli hojně účastnit náboženských svátků, které nebyly přístupné například pro ženy občanů, či otroky. Metoikos je určitou včleněnou i vyčleněnou osobou v athénské společnosti, jak si ukážeme v druhé části práce. Proto pohled občana na náboženství se může v některých situacích shodovat s pohledem metoika na náboženství. Musíme si však uvědomit, že tento fakt nedává metoikům žádné rovnocenné postavení vůči občanům. Stejně tak, jak je skoro nemožné systematizovat uspořádání božstev v Řecku, stejně tak není jednoduché systematizovat pravidla pro řecké náboženství. Naší jedinou možností je se pokusit nastínit náboženství ve vztahu k občanství jak ve veřejném prostoru, tak v prostoru soukromém.

2.2.1 Řecký pohled na náboženství

Náboženství znamenalo pro Řeky morální kompas a všeprostupující kodex života, které propojovalo aspekty každodenního života, politiky a kultury. Zároveň to bylo náboženství velké volnosti bez psychologického a společenského nátlaku i přes to, že zasahovalo do všech oblastí soukromého i veřejného života. Každé rozhodnutí se promýšlelo a každá činnost se prováděla i s náboženským odůvodněním. Bylo to náboženství žijící ve vnějším světě, ne v niterných myšlenkách. Nešlo tolik o jedince, jako spíše o celek. Ať už byla celkem rodina či obec. Jednalo se o polyteistické náboženství bez dědičného či prvotního hříchu, svaté knihy či specializovaných vykladačů víry.⁸⁷ To, co se dalo považovat v Řecku za bezbožnost⁸⁸, *dysebia* (δυσσεβεια), bylo nerespektování rodinných tradic, pokrevních vztahů⁸⁹, či neúcta k bohům. Následky za takovéto chování byl stud a hanba, spíše vyčlenění ze společnosti, než prohlášení

⁸⁶ FUSTEL DE COULANGES, Numa Denis. *Antická obec*, str. 11.

⁸⁷ VEGETTI, Mario. „Člověk a bohové“, str. 224.

⁸⁸ Bezbožnost byla částečně zanesena do psaných zákonů a hrozilo za ní trestní stíhání, avšak definice bezbožnosti chyběla. ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 117.

⁸⁹ BOHÁČEK, Kryštof. „Zbožnost, právo a tradice“. *Platónův dialog Euthyfrón*, str. 15.

za kacíře a poprava, jak to známe z pozdějších dob. Jednalo se o prohřešek vůči bohům a obci, který postihoval danou společenskou skupinu.⁹⁰

Ateismus byl v Athénách jen velmi vzácný.⁹¹ Bohové byli svým způsobem panovníci, ochránci domovů i celých oblastí a skrz věštby bohové dávali rady, a tím i nepřímo rozhodovali o budoucích událostech. Jak Platón píše na úvod šestého listu: *Některý z bohů vám (Hermaiovi, Erastovi a Koriskovi) milostivě a štědře připravuje šťastný osud, jen jestliže jej dobře přijmete.*⁹² Člověk by se tedy měl nechat ovládat osudem, který je pro něj připraven, a řídit se přáním bohů, která jsou mnohdy vykládána různými způsoby. Člověk tato přání a náznaky respektoval, a proto i před každým důležitějším rozhodnutím šel nejprve pro radu daného boha. Měli bychom se pokusit dostat od bohů božskou vůli, prostřednictvím našich věštev.⁹³ Na základě toho nám pak mohou bohové ukázat určitou část vědění, ne však vědění celé.⁹⁴ Ten, kdo se vzepřel této vůli byl většinou potrestán neštěstím. Naopak bohové měli tu výhodu, že sice rozhodovali, ale sami se rozhodnutím řídit nemuseli.⁹⁵

Každá obec i samotná rodina měla svůj samostatný systém uctívání, své bohy a své héroji. Vezměme si samotné Athény, u kterých byla jedna z nejuctívanějších bohyní právě Athéna, ať už šlo o Athénu Pallas (dívka), Parthenos (panenská) či Polias, jakožto ochránkyně města.⁹⁶ Nikdo neměl právo jakýmkoliv způsobem zpochybňovat či měnit tyto individuální systémy, pravidla a výklady náboženství, a to ani správní orgány. Politická a náboženská moc se spíše navzájem doplňovala a podporovala. Ať už se jedná o náboženské svátky, pohřební řeči či obnovu Akropole, která měla nepochybně propagandistickou hodnotu než čistě náboženskou.⁹⁷

I strategická místa se určovala podle náboženské základny. Přístav Délos, se stal centrem Délského neboli Athénské námořního spolku, mimo jiné i proto, že se jednalo o místo zrození bohů Apollóna a Artemidy. Jednalo se o jedno z nejposvátnějších míst v Řecku.

⁹⁰ VERNANT, Jean-Pierre. *Hestia a Hermés: studie k duchovnímu světu Řeků*, str. 56.

⁹¹ Roberts ve své knize uvádí hned pět důvodů pro podporu tohoto názoru. ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 100.

⁹² PLATÓN, *Ep. VI. 322c.*

⁹³ XENOFÓN. *Vzpomínky na Sókrata*, str. 23.

⁹⁴ Tamtéž. str. 23.

⁹⁵ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 94.

⁹⁶ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 171.

⁹⁷ BOEDEKER, Deborah. „Athenian Religion in the Age of Pericles“, str. 54.

Samotní členové spolku přísahali věnost prostřednictvím posvátného rituálu.⁹⁸ V Řecku neexistovalo silnější pouto než pouto stvrzené náboženským rituálem.

Provedli jsme obecné vymezení řeckého náboženství tak, jak ho vnímali Heléni, a nyní se zaměříme čistě na občansko-náboženský způsob života.

2.2.2 Pohled občana na náboženství

Jak jsme si již v předchozí kapitole o sociálním hledisku vymezili, plnoprávným občanem byl muž, který mimo jiné byl i nositelem rodinného kultu. Zpravidla se jednalo o prvorozeného syna a díky athénským zákonům i potomka obou athénských občanů. Jeho postavení nositele kultu bylo nezastupitelné a zřeknutí se tohoto postu by znamenalo nepředstavitelnou hanbu nejen pro sebe, ale i pro celý rod. Ve faktickém důsledku by se jednalo i o zánik rodinného kultu za předpokladu, že byl jediným mužským potomkem v rodině. Rodinný kult vznikl a zanikl společně s nositelem kultu, stejně jako posvátný rodinný oheň. Tento rodinný kult bychom mohli též označit jako soukromou složku náboženství, jež je spojována se soukromou složkou rodiny. To, co bylo bytostně připoutáno k dané rodině. Veřejná část náboženství je pak ta, která je odehrává ve chrámech, na agoře a na dalších veřejných místech. Jsou zde uctívání bohové, kteří mnohdy nejsou spojeni s rodinou jako takovou, ale například démem či frátrií.

Rodinný kult byl určitou transformací kultu mrtvých. Byli zde uctíváni předkové, hrdinové daného rodu, kteří měli moc chránit a léčit. Na hrdiny⁹⁹ a předky rodu bylo nahlíženo podobně jako na bohy s rozdílem jejich smrtelnosti.¹⁰⁰ I bez ohledu na významnost jednotlivce v obci, bylo přáním každého Athéňana pochování v jeho rodné zemi a za účasti své rodiny. Znamenalo to totiž, že bude o něj postaráno i po smrti.¹⁰¹ Mimo jiné to byl jasný důkaz daného Athéňana, který mohl dosvědčit svůj původ. A již zmiňované přesvědčení o autochtonii bylo také důvodem, proč pro občany bylo spojení s attickou půdou tak významné.

⁹⁸ HABAJ, Michal, NÝVLT, Pavel. *Válka o Řecko: Spartané proti Athéňanům*. Str. 115-116.

⁹⁹ Hrdinové se však nemusí uctívat jen na základě rodového kultu. Jsou mnohdy oslavováni na místech jejich posledního odpočinu. Například Meneláův kormidelník, který byl uctíván nedaleko od místa kde zahynul, či Hérakles, který měl svatyni i více. Nebo také byli uctíváni zakladatelé měst jako hrdinové. BOEDEKER, Deborah. „Athenian Religion in the Age of Pericles“, str. 50.

¹⁰⁰ BOEDEKER, Deborah. „Athenian Religion in the Age of Pericles“, str. 49-50.

¹⁰¹ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 113.

Tato autochtonie byla uplatňována i v samotném domě občana, kde se nacházel rodinný oheň, ohniště či *Hestia* (Ἑστία), které bylo srdcem domu. Místo, odkud občan „vzešel“. Toto místo náleželo jen rodině a nikdo z nezasvěcených k němu neměl přístup. Ohniště a Hestia, která byla božskou ochránkyní tohoto ohně, a tudíž i rodiny náležící k ohni, bylo místo stálosti a zakořeněnosti daného rodu. Zde se prováděly oběti bohům v rámci domácnosti. Pokud bylo pro Athéňana nesmírně důležitým úkolem zachování rodu, tak právě i mimo jiné kvůli tomu, aby přežil jeho rodinný krb. Zde se „rodily děti“ a po pár dnech se zde vítaly do *oikos*, do prostoru domácnosti u příležitosti rodinného svátku Amfodromia.¹⁰² Ohniště mělo mít takovou sílu, že podle mýtů mohlo dát dítěti, pokud bylo do něj vloženo, věčný život. Také se prostřednictvím rodinného krbu žena spojovala s rodinou nového manžela, a tím opouštěla či nahrazovala otcův rodinný krb.

Tudíž pokud by mělo být něco v řecké společnosti označeno za stálé a připoutané výhradně k soukromému rodinnému životu, tak pak je to kult rodinného krbu. Není tedy pochyb, že tak silné pouto k tomuto náboženskému oltáři spojené s autochtonním předpokladem nemohlo podléhat žádným veřejným zásadám stanovených společností. Občan měl tuto část života plně ve svých rukou.

2.2.3 Náboženské městské svátky

Veřejné náboženství bylo realizováno, kromě každodenních zvyklostí nejvíce při náboženských svátcích. Svátky byly často spojovány s ročními obdobími, v nichž Athéňané prosili například o dobrou úrodu. Tudíž není překvapivé, že náboženský rok, který se shoduje s rokem občanským začíná v červenci a měsíce odpovídají jednotlivým svátkům, které se v daném období slaví.¹⁰³

Při těchto svátcích mohly Athény reprezentovat svoji velkolepost a prosperitu, která byla většinou uskutečněná i mimo jiné díky nedobrovolnému financování okolních států skrz Délský spolek. Jako odměnou zástupcům členských států jim byla nařízena účast na svátku Panathénaje, kde musely ještě k tomu donést votivní dary bohyni Athéně, které byl tento svátek věnován.¹⁰⁴ Dalším finančním tokem byly například leitúrgie od bohatých občanů.

¹⁰² VERNANT, Jean-Pierre. *Hestia a Hermés: studie k duchovnímu světu Řeků*, str. 44.

¹⁰³ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 175.

¹⁰⁴ Tamtéž, str. 175-176.

Tyto svátky měly i jasnou sociální orientovanost. Tzn. že na některé svátky mohli jen jednotlivci mající příslušný sociální status, nebo jsou určené například jen ženám. Když opomineme svátky vyhrazené jen ženám, tak měl občan možnost navštívit a zúčastnit se všech náboženských svátků v Attice. Občané, ale i další lidé kteří se mohli zúčastnit, nebyli povinni se těchto svátků zúčastnit, na druhou stranu se jednalo o veřejnou politickou akci, při níž občan bezpochyby nemohl chybět.¹⁰⁵ Například svátek Lénaje byl přístupný jen občanům a vyřazení byli i metoikové. Důvodem mohlo být i to, že se tento svátek slavil v lednu, a tudíž do města nepřijíždělo tolik lidí a nebylo je tedy potřeba začleňovat do dění ve městě. Jednalo se o svátek na počest boha Dionýsa a hrály se zde tragédie a komedie. Spojením divadelních her, kde se skrz příběhy řešily i problémy společnosti s kombinací striktně občanské společnosti způsobovalo, že témata divadelních her mohla být směřována více na problematiku občanů a na výsměch známých osob. Ať už se jednalo o osoby místní či zahraniční. Příkladem mohla být divadelní hra od Aristofana *Acharňané*, představených na Lénajích v roce 425.¹⁰⁶ Opakem těchto menších svátků pak byly Panathénaje či Městské Dionýsie, kde se mohli zúčastnit jak metoikové, tak i cizinci či jako doprovod otroci. Tyto svátky byly také v obdobích, kdy bylo již přívětivé počasí pro obchodníky připlouvající po moři. Tudíž i pro obec bylo z politických a finančních důvodů přínosné, aby tyto svátky byly otevřeny „veřejnosti“, z čehož těžila nejen obec, ale i sami občané.

Z toho vyplývá, že ačkoliv měl občan výsadní postavení účastnit se všech náboženských svátků, tak vstup na svátky byl podmíněn hlavně prospěchem města na základě politických benefitů. Jednoduše řečeno, s občany se počítalo vždy a s ostatními jen když to bylo ve prospěch města.

2.3 Politické hledisko

Kostrou politického uspořádání v Athénách byly demokratické instituce, které zajišťovaly procesy rozhodování a celkově se v nich uskutečňoval samotný praktický politický život. Podstatné je, že nešlo o instituce, jež by řídil nějaký autonomní nestranný právní subjekt, jenž by byl nadřazený až všemi. Na všech institucích se podíleli sami občané.¹⁰⁷ Každý správný

¹⁰⁵ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 175.

¹⁰⁶ ARISTOFAÉS. *Ach.*, str. 1

¹⁰⁷ CANFORA, Luciano. „Občan“, str. 117.

občan někdy vyšel na vršek Pnyx, aby se mohl účastnit některého ze shromáždění. Jelikož byly Athény přímou demokracií, tak se každý občan rovným dílem podílel na politickém dění v obci. To bylo jádrem celého veřejného politického života. Ne náhodou označil Aristotelés obec jako takovou za politické společenství (πολιτική κοινωνία) a člověka, který v obci žil za přirozeně politického.¹⁰⁸

Athéňané sami překypovali činorodostí, která byla jen těžko zastavitelná.¹⁰⁹ Pro správného občana byla *polypragmosyné*, jakožto určitá politická horlivost, cestou k politickému úspěchu. Jediné, co k tomu bylo potřeba bylo občanství, svůj názor na věc a určitý „selský rozum“. Platón kritizuje demokracii za to, že *v této obci tě nic nenutí zastávat úřad, ani kdybys byl schopen jej zastávat*¹¹⁰, ale pravdou však je, že v Athénách panovalo určité společenské očekávání.

Běžná politická angažovanost byla standardem a očekáváním a neangažovanost zase ostudou či důvodem k pranýřování. Jak praví Thukydídův Perikles ve své pohřební řeči: *My jediní totiž člověka, který se nezajímá o politiku, považujeme ne za člověka držícího se stranou, ale přímo neužitečného...*¹¹¹ Pokud se člověk nezapojuje do politického života, tak odmítá veřejný život jako takový. Odmítá ona privilegia, která mu byla s občanstvím udělena. Jaký by byl rozdíl od občana bez vůle zapojovat se do politického života od metoika, který i kdyby tuto vůli měl, tak tato práva neměl.

Z dochovaných pramenů, je však zřejmé, že politická aktivita byla vysoká. I Platón psal o své touze po politické činnosti. *Kdysi, když jsem byl mlád, bylo se mnou zrovna tak jako s mnoha jinými; myslel jsem, že jakmile se stanu svéprávným, hned se oddám politické činnosti.*¹¹² Musíme si uvědomit, že to, co bychom dnes vnímali jako povinnosti, v Athénách považovali za nezczitelná práva, která udělují určitou moc každému jednotlivci, jenž se může podílet na politickém životě. *Občanství udělovalo práva a ukládalo povinnosti*¹¹³. Ale tato hranice nebyla v Athénách nikdy jasně stanovena.¹¹⁴

¹⁰⁸ JINEK, Jakub. *Obec a politično v Aristotelově myšlení*, str. 17, 19.

¹⁰⁹ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 403.

¹¹⁰ PLATÓN, *Resp.* VIII, 557e.

¹¹¹ Thuc, II. 40,2.

¹¹² PLATÓN. *Ep.* VII. 324b-c.

¹¹³ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 19.

¹¹⁴ Tamtéž, str. 19.

Aktivní však nebyli jen občané bydlící přímo v Athénách nebo v Peiraieji, ale i občané mimo městské centrum, jejich cesta byla mnohdy nejen zdlouhavá, ale i nákladná. Tato angažovanost však nebyla vždy nezištná. Například aristokraté vedli své zájmy o politiku především ku prospěchu své rodiny a majetku.¹¹⁵ Tudíž Aristotelova myšlenka či představa, že jednotlivec by měl mít identické cíle, o které usiluje stejně i obec, se zdá být velice idealistická.¹¹⁶ Dalším bonusem účasti na jednáních byl plat za veřejnou funkci, což zřejmě přilákalo i méně bohaté občany, kteří si dříve nemohli dovolit odejít z práce.

I když zde mluvíme o občanství, jako o privilegovaném postavení, neměli bychom si myslet, že toto postavení vnímali v rámci vlastenectví, které právě způsobuje onu horlivost. *Athéňané se politicky angažují, ale jejich angažovanost není zakotvena ani citově, ani institucionálně, jde o osobní prospěch.*¹¹⁷ Vezměme si například občanské právo na pozemek či dům. Občan byl, až na nepatrné výjimky, jediným, kdo mohl vlastnit či zdědit půdu, a tedy i jeho živobytí zemědělce, který pracuje na své půdě, záviselo na tomto statusu. Z toho pramení, že bylo v jeho nejlepším zájmu, aby se angažoval v politickém životě, podílel se na prosperitě svého města, ze které měl později sám prospěch.

2.3.1 Význam svobody a rovnosti

Abychom pochopili plný potenciál občanství, musím jasně vymezit pojmy, jako jsou svoboda a rovnost tak, jak ji chápali v Athénách. Neboť jedinou osobou, která byla svobodná a v rovnocenném postavení k jiné svobodné osobě byl právě občan. Člověk sice mohl být svobodný, ve smyslu toho, že nebyl otrokem, to však nenaplňovalo plný potenciál toho být skutečně svobodný. V antice totiž svoboda nebyla ztotožňována se svobodnou vůlí, jako tomu bylo později v křesťanství, ale byla výlučně politickým konceptem.¹¹⁸ Jednalo se o postavení člověka ve společnosti. Svoboda byla jádrem řecké politiky, která dávala občanům prostor se vyjádřit, prostor říci svůj názor a možnost něco rozhodnout a ovlivnit. Svoboda neboli ἰσηγορία, je doslova svoboda projevu.¹¹⁹ Účast na politickém životě byla synonymem pro svobodu v Athénách a celém Řecku. A jelikož tato účast náležela pouze občanovi města, byl to

¹¹⁵ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 405.

¹¹⁶ SYNEK, Stanislav. *Lidská přirozenost jako úkol člověka. Filosofická interpretace Etiky Nikomachovy*, str. 193.

¹¹⁷ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 406.

¹¹⁸ ARENDT, Hannah. *Mezi minulostí a budoucností: osm cvičení v politickém myšlení*, str. 140-141.

¹¹⁹ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 350.

právě on, kdo mohl být svobodný. Šlo o společenské sdílení moci mezi občany.¹²⁰ I Platón se svém spisu *Gorgias*, líčí Athény jako město s největší možností svobody slova.¹²¹ Tato volnost se projevovala nejen na shromážděních, ale vztahovala se i na divadla. Tudiž autoři divadelních her mohli beztrestně vyjádřit názor svůj, či názor zadavatelů hry. Omezení svobody si mohl způsobit jen občan sám sobě, svojí neúčastí na diskuzi, plachostí a nevyjádřením svých názorů. Je zde zřejmé, že v tomto pojetí svobody nelze mluvit o individuální svobodě, jako o vnitřním přesvědčení každého člověka. Již osobnosti athénské demokracie tvrdili, že jediný způsob, jak být svobodný jako jednotlivec, je žít jako občan demokracie¹²², tedy být součástí společnosti na které se může sám podílet. S tím úzce souvisí i fakt, že svoboda není v participativní demokracii možná bez politické rovnosti.¹²³

Rovnost, *ισότης*, také nebyla konceptem, který by se dal vztáhnout na všechny obyvatele Athén, nýbrž opět jen na svobodné občany. Pouze občané si byli navzájem rovni, neboť měli stejnou možnost účasti na politickém životě. Demokracie nebyla pro každého, ale pro svobodného občana. *Příčina této naší ústavy je rovnost rodu*¹²⁴, jak recituje Platón Aspasiinu pohřební řeč v dialogu *Menexenos*. Faktem však je, že občané to považovali za jejich přirozenost (*φύσις*), a ne za umělý konstrukt. Stejně tak, jako mohli jít občané do boje a rovnocenně bojovat bok po boku jako hoplité, či shodně veslovat na válečných lodích, tak stejně tak, mohli být politicky aktivní a byli si vždy vzájemně rovni. Jejich politická rovnost zapřičiňuje, že se občané mohou považovat za svobodné.¹²⁵

Praktickou ukázkou athénské svobody a rovnosti byl kupříkladu *ostrakismos*. Jednalo se o jednu z neznámějších demokratických institucí ve starověkých Athénách. Šlo o proces, který se konal jednou ročně a jeho rozsudkem bylo vyhnání občana na deset let z Athén. Každý občan měl možnost vyrýt jméno člověka, o kterém se domníval, že má značnou politickou moc, na hliněný střep. Účast musela být absolutní, aby byla usnášeníschopná a ten, kdo měl nejvyšší počet hlasů byl vyhnán. To bylo považováno jako prevence proti ohrožení dosažené jednoty a

¹²⁰ EDGE, Matt. „ATHENS AND THE SPECTRUM OF LIBERTY“, str. 4.

¹²¹ PLATÓN, *Gorg.* 461e.

¹²² EDGE, Matt. „ATHENS AND THE SPECTRUM OF LIBERTY“, str. 15.

¹²³ Tamtéž, str. 44.

¹²⁴ PLATÓN. *Men.* 238e.

¹²⁵ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 349.

rovnosti občanů a možnost, jak zabránit vzestupu tyrana či demagoga, který mohl ohrozit stabilitu obce.¹²⁶

¹²⁶ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 47, 539.

3 Vyloučené osoby

Ne všichni měli to štěstí, že se mohli narodit do správné rodiny, vrstvy, či se správným pohlavím. Být athénským mužským občanem v Athénách za dob Perikla bylo velké privilegium a pokud byl občan ještě i movitý, dalo se mluvit i o štěstí. O zbylých se dalo hovořit jako o vyloučených osobách.

Nyní se zaměříme na osoby, které neměly všechny potřebné predispozice, aby se staly právoplatnými občany se všemi právy. Jak je již z výše zmíněných informací je patrné, tak ženy, děti, otroci a metoikové byli jedni z těch, kteří do tohoto plně-občanského statusu nepatřili. Bylo s nimi nejednou zacházeno jako s druhořadými členy společnosti. Termín *vyloučené osoby* značí tedy jistou segregaci těchto skupin, od skupiny nevyloučených, tedy od mužských občanů. Jak velký mohl být rozdíl mezi nimi s přihlédnutím na to, že se bude jednat pouze o svobodné vyloučené osoby v obci? Je nám totiž jasné, že Athénská prosperita nemohla vzejít pouze z občanů. Konkrétně se tak zaměřím na status ženy a metoika.

Naše běžná představa o vztahu muže a ženy v rámci manželství je asi taková, že se jedná o to nejužší spojení ve společnosti. To však neplatilo pro antický svět. V Athénách nebylo výjimkou, že muži měli mezi sebou velmi úzký vztah, ať už přátelský či jiný, neboť i spolu trávili mnohem více času a účastnili se spolu výchovy a veřejného života. Při této myšlence se nám Platónův návrh na zrušení manželství¹²⁷ nezdá být tak radikální, když přijmeme skutečnost, že sympatie většinou nebyly mířeny jen na osobu, se kterou žil člověk v manželském svazku.

Žena žila svůj život v bezpečí domu a muž svými ambicemi inklinoval k veřejnému životu na agoře. Žena byla plnohodnotnou součástí domácnosti, ale už ne plnohodnotnou součástí systému občanství. Zdá se, že je vztah muže a ženy od sebe mnohdy tímto nepřímým oddělován, neboť je od sebe oddělována soukromá a veřejná stránka života v Athénách.

Nejprve budu analyzovat ženu, jako na ni bylo pohlíženo, jaká měla a neměla práva, jaké byly rozdíly v jednotlivých postaveních žen a jestli Periklův dekret nějak ovlivnil postavení ženy v manželství a ve společnosti.

¹²⁷ PLATÓN. *Resp.* V, 457d.

Druhou vyloučenou osobou bude metoikos, který se zapojoval podstatně více do veřejného života než ženy a zároveň se jeho soukromý život zřejmě nijak výrazně nelišil od života občana. Jak kvalitní a rozdílný život mohl mít metoikos a ostatní cizinci žijící dlouhodobě v Athénách, když nebyli občany? Existují totiž smíšené názory na hodnocení kvality života těchto osob a jejich statusů.¹²⁸

Oba tyto statusy jsem zvolila právě pro jejich rozdíly, které nemusí být až tak velké oproti statusu občana, jak se na první pohled zdá. Obecně panuje určitá nejistota v umístění těchto lidí a jejich statusů ve společnosti. Jedná se o svobodné osoby bez politických práv, které však nepopíratelně přispívaly do prosperity Athén. Žena měla, jak si ukážeme, specifické postavení, které náleželo jen jí, a byla tak nejbližší plnohodnotnému občanství na základě rodu, nikoliv na základě společenského veřejného života. Metoikos a zejména bohatý metoikos, měl produktivní společenský život blížící se k životu občana, ačkoliv nedisponoval požadovaným rodem.

To je i důvod, proč se v této práci budu věnovat pouze těmto dvěma skupinám a proč nebudu pojednávat o otrocích, kteří jsou běžně do této skupiny také zahrnováni. Všechny tyto osoby analyzuji proto, že se jedná o svobodné osoby, které se mohly určitým způsobem realizovat ať už ve vnitřním či vnějším životě Athén. Současně šlo o osoby, kterých se mohl Periklův dekret osobně dotknout a mohl potencionálně pozměnit pohled na jejich status ve společnosti.

Otrok, byl jistě nepopíratelně důležitou hospodářskou součástí Athén a celkového obrazu řecké společnosti, avšak ve vztahu k občanství, je to status takřka na pozici protipólu. Dover uvedl, že *byl obecně rozdíl mezi svobodně narozenými lidmi a otroky nejhlubší*.¹²⁹ Pro rozsah práce bude tedy rozumné, abych neporovnávala všechny skupiny patřící do vyloučené společnosti, ale zaměřila se podrobněji na zvolené svobodné osoby. Tedy na ženu a metoika, a na jejich právní a společenské statusy.

¹²⁸ PATTERSON, Cynthia. „Other Sorts: Slaves, Foreigners, and Women in Periclean Athens“, str. 163.

¹²⁹ DOVER, K. J. *Greek popular morality in the time of Plato and Aristotle*, str. 284.

3.1 Žena

Na vstupní zdi chrámu v Delfách byla již za Solónu vytesána poučení, která měla lidem, tedy zejména mužům, dávat dobré rady do života. Jedno poučení znělo takto: „*Nad ženou vládni!*“¹³⁰ Toto heslo zastával i Aristotelés ve své I. knize *Politiky*, když napsal:

*I mužské pohlaví se má k ženskému tak, že ono je svou přirozeností mocnější a toto slabší, a tak ono vládne a toho se mu podřizuje.*¹³¹

Těchto vět a myšlenek s podobným významem bychom našli ve starém Řecku nespočet. Jednalo se o obecný konsensus patriarchátu, který všichni ve větší či menší míře uskutečňovali a podporovali, ačkoliv empirické důkazy o důvodu nadřazenosti a podřízenosti muže a ženy, se nám nedostávají ani od nejvýznamnějších filozofů té doby.¹³² Celkově téma postavení žen v antice nebylo v té době nijak výrazně komentováno. Spíše šlo o sekundární informace v daném tématu. Patterson, například označila Aristotelův přehlížený postoj k ženám v *Politice* za *podivný tichý limb*¹³³, v porovnání například s induktivním zkoumáním otroka, který je hierarchicky níže než žena.

Musíme mít na paměti, že všechny informace o ženách, se kterými i dnes pracujeme, pocházejí z maskulinní společnosti, která prezentovala obraz ženy právě podle mužského hlediska.¹³⁴ Dover podotýká, že v divadelních hrách, byly ženské postavy stejně početné, jako mužské, a jejich postavení nebylo nijak nevýrazné ani nezanedbatelné, oproti mužským postavám, ale všechny tyto hry napsal muž.¹³⁵ Je tedy i otázkou, do jaké míry jsou tyto informace objektivní. Na druhou stranu si rozhodně nemůžeme myslet, že by ve skutečnosti vypadal řecký svět jako například Platónská utopie tak, jak nám ji autor vylíčil ve své *Ústavě*, tedy že by ženy měly stejná práva a postavení jako muži. K problému mužských zdrojů, jenž interpretují ženský svět, musíme přistupovat s odstupem, a zároveň i s určitou nepopiratelnou mírou pravdivostní hodnoty, neboť víme, že informace, které máme například od Aristotela jsou odrazem přístupu převažujícího ve společnosti, v níž žil.¹³⁶ Dalším souvisejícím faktem je,

¹³⁰ HOŠEK, Radislav. *Náboženství antického Řecka*, str. 109.

¹³¹ ARISTOTELÉS. *Pol. I.*, 1254b12-14.

¹³² MULGAN, Richard. G. *Aristotelova politická teorie*, str. 61.

¹³³ PATTERSON, Cynthia. „Other Sorts: Slaves, Foreigners, and Women in Periclean Athens“, str. 154.

¹³⁴ VERNANT, Jean-Pierre. *Hestia a Hermés: studie k duchovnímu světu Řeků*, str. 23.

¹³⁵ DOVER, K. J. *Greek popular morality in the time of Plato and Aristotle*, str. 95.

¹³⁶ MULGAN, Richard. G. *Aristotelova politická teorie*, str. 59.

že i ty důkazy které máme od mužů, tak se zaměřují převážně na manželky athénských občanů, což je jen jedna z mnoha postavení, které žena mohla v Athénách mít.¹³⁷

I tak bychom mohli život ženy v ideálním případě rozdělit na dvě existenční etapy. Život před manželstvím, tedy období dospívání, které se odehrávalo v otcově domě a jehož cílem bylo uzavření dobrého manželství a život v manželství, tedy období, jehož nejedním cílem bylo zplodit potomky, a zjistit tak silnou rodovou linii. Proto považuji za vhodné, abych tyto dvě etapy představila. Ještě, před tím však představím aspekt, u kterého se domnívám, že mohl značným způsobem ovlivňovat život ženy a jejího vztahu k veřejnému životu. Tím aspektem je finanční zaopatřenost.

3.1.1 Finanční zaopatřenost

Kvalita života ženy či dívky, se zásadně lišila podle finanční zaopatřenosti jejího otce či manžela. Neboť paradoxně čím lépe na tom rodina, ve které žila, byla, tím více byla dívka a později i žena uzavřena doma. Veškeré záležitosti spojené s vnějším životem, tedy od nošení vody až pro nákup, zaopatřoval v movitější domácnosti otrok. Vdaná žena tak trávila čas se svými dětmi, svobodnými dcerami a otroky a starala se o hospodářství.¹³⁸ Ženy a dívky se tak do společnosti dostaly jen díky náboženským svátkům, kterých se mohly účastnit. Obecně bylo městské náboženství prostředím, kde se žena mohla nejvíce realizovat. Ženy a dívky se běžně účastnily různých procesí pohřbů, rodinných oslav či náboženských svátků. Všechny události však probíhaly za doprovodu minimálně další osoby, ať už další svobodné ženy, manžela či otrokyně.¹³⁹ Žena z dobré rodiny, tak měla podstatně izolovanější život, který byl orientován primárně na fungování domácnosti, a tím i zajištění její dobré pověsti, protože být pracovitou a hospodárnou ženou bylo považováno za chvályhodné.¹⁴⁰

Ovšem pokud se žena dostala pod určitou hranici společenského žebříčku a nebyla svým mužem dostatečně zaopatřena, tak nebylo hospodárně možné, aby byla v takové míře segregována, neboť musela vykonávat různé povinnosti místo otroků, včetně práci na poli či na tržnici. Tudíž se i nepochybně musela dostat více do kontaktu s jinými lidmi a žít „otevřenější“ život. Vzájemně o sobě muži a ženy ze středních a nižších tříd věděli, což v ruku

¹³⁷ PRITCHARD, David, M. "THE POSITION OF ATTIC WOMEN IN DEMOCRATIC ATHENS.", str. 174.

¹³⁸ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 22.

¹³⁹ DOVER, K. J. *Greek popular morality in the time of Plato and Aristotle*, str. 209.

¹⁴⁰ Tamtéž, str. 97.

v ruce zvyšovalo riziko záletnictví a podobných hrozeb ohrožující řádné dospívání dívek a manželství. Na druhou stranu, byla zde i větší možnost, že lidé budou uzavírat manželství na základě zalíbení, právě z toho důvodu, že se mohou znát. Dover tvrdí, že mladí z méně movitých tříd měli ve zvyku si prosadit vlastní cestu, často za podpory svých matek a jejich vytrvalosti, a to i navzdory mužské vůdčí autority.¹⁴¹

Co se však neměnilo ani u jedné třídy byla skutečnost, že ženy nebyly v dědické posloupnosti. Obecně se majetek předával po mužské linii a ženy neměly právo dědit majetek od svých otců nebo manželů. To znamená, že ony samy neměly vlastní majetek a svoji finanční samostatnost, a byly tak vždy odkázány na muže. Z tohoto obecného pravidla však existovaly některé výjimky, jako byly například hetéry, které mohly být finančně samostatné či dokud nebyl nedostatek mužských dědiců. V případech, kdy otec neměl mužské dědice, mohl být jeho majetek předán jeho dcerám, i když mnohdy jen do doby, dokud nedospěl syn, nevdala se za některého člena širší rodiny či nedošlo k adopci.¹⁴² Obecně byla snaha o to zachovat bohatství a dědictví domácnosti v rodině z manželovy či otcovy strany.

Nyní přejdu na dvě existenční stádia ženy, které jsme si již v úvodu podkapitoly nastínili, tedy, život před manželstvím, což zahrnuje dospívání dívky a život po manželství.

3.1.2 Dospívání dívky

Již od narození, trávila dívka většinu času v prostředí domácnosti. Tento izolovaný způsob života, nám reflektuje Ischomachos¹⁴³, když mluví o své manželce. *...do té doby žila pod přísným dozorem, aby co nejméně viděla, co nejméně slyšela a co nejméně se ptala.*¹⁴⁴ To mělo i čistě praktický důvod, neboť segregace zajišťovala i určitou jistotu neposkvrněnosti dívky až do její svatby, neboť se věřilo, že se mladá dívka a žena neumí dostatečně sexuálně ovládat. Proto se říkalo, že dívka má být hlídána (*diaphylaxai*), zatímco chlapci byli vychováni,

¹⁴¹ DOVER, K. J. *Greek popular morality in the time of Plato and Aristotle*, str. 98, 211.

¹⁴² BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 114.

¹⁴³ Ischomachos se objevuje ve Xenofónovo spise *O hospodaření*, jako příklad vhodný napodobování. Jednalo se velmi bohatého občana, což dokazuje i jeho vojenské postavení v jízdě. Pocházel z agrární rodiny a byl obdařen pěti potomky z toho bylo i několik chlapců. Jelikož se o něm budu v některých částech práce zmiňovat, je vhodné abych tuto osobu blíže uvedla. NALIS, Debra. *The people of Plato: a prosopography od Plato and other Socratics*. Str. 177.

¹⁴⁴ XENOFÓN, *O hospodaření*, str. 268.

paideusai (παιδεῦσαι)^{145.146} Míra segregace, pak závisela i na finanční zaopatřenosti, jak jsem již výše uvedla. Pokud dívka pocházela z bohaté rodiny, tak byla domácnost, v níž žila pravděpodobně rozdělena na části. Dívka vyrůstala primárně v ženské části, *gynaikón* (γυναικῶν), vychovávána matkou pro budoucí potřeby manželství. Manželství bylo totiž hlavním cílem každé svobodné dívky a přáním jejich rodičů. Proto vzdělání, které dostávala, nemělo dívce otevřít svět a jeho možnosti, ale naučit dovednosti v rámci domácnosti. Dívky neměly přístup k formálnímu vzdělání jako chlapci. Potřebovala vědět vše potřebné, aby se dokázala postarat o budoucí potomky a domácnost, jež jí bude svěřena. Vzdělání bylo především zaměřeno na vaření, tkaní, předení a na výchovu dětí.

Z toho se dá předpokládat, že mnoho žen bylo negramotných, protože čtení a psaní nebylo v domácnosti potřeba. I matka své děti učila a předávala jim informace o mýtech verbálním způsobem. Stejně tak, jak jí to bylo předávalo v dětství, a navíc ještě s informacemi, které se sama naučila, například při účasti na náboženských rituálech a oslavách.¹⁴⁷ Dívky z nejvýznamnějších rodin se mohly více zapojovat do úkonů spojených se svátkem, a osvojit si tak některé činnosti, jako tomu bylo například na oslavách na počest Athény, či při Brauroniích. Například při Brauroniích, musely dívky zaslíbit službu Artemidě, a tudíž si osvojit znalosti spojené s tímto kultem. Běžnou součástí takových městských náboženských svátků byly také průvody, tance a sborový zpěv, které byly považovány za základní prvky oslav.¹⁴⁸ Náboženské aktivity se tak staly pravděpodobně tím největším vzrušením a vystoupením ze své genderově stereotypní role, kterých se mohla za tak krátký neprovdaný život zúčastnit.

Jak i z Ischomachovy věty, uvedené v úvodu této podkapitoly vyplývá, dívka měla být v určitém ohledu velice omezená, aby nevznikaly názorové rozdíly budoucích manželů. Například co se týče otázek fungování veřejného života v obci. Proto existuje tvrzení, že *ženy byly výrobkem mužů, adresovaným mužům, ve světě ovládaném muži*.¹⁴⁹ Až do vstupu do manželství, byla též pokládána za pannu (*parthenos*), nikoli však z fyziologického hlediska, to se v nejlepším případě považovalo za samozřejmé, ale jednoduše ze sociálního postavení ženy,

¹⁴⁵ Pojem *paideia* ve vztahu k dívce odpovídal význam spíše opatrování než vychovávání. CAMBIANO, Giuseppe. „Cesta k dospělosti“, str. 82.

¹⁴⁶ CAMBIANO, Giuseppe. „Cesta k dospělosti“, str. 82.

¹⁴⁷ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 80.

¹⁴⁸ CAMBIANO, Giuseppe. „Cesta k dospělosti“, str. 82-83.

¹⁴⁹ PRITCHARD, David, M. „THE POSITION OF ATTIC WOMEN IN DEMOCRATIC ATHENS.“, str.174.

kteřá ještě do manželství nevstoupila.¹⁵⁰ Je tedy zřejmé, že výchova dívek byla diametrálně odlišná od chlapců, jak po stránce každodenního života, jenž se omezovala na prostory domu, tak po stránce výuky, která se též redukovala na znalosti potřebné v domácnosti. To vše dívku připravovalo na budoucnost a její ctnostný život. V zásadě se připravovala na tři oblasti života, tedy na *manželství, vedení manželova oikos a mateřství*.¹⁵¹ Tedy ty oblasti, které spadají do soukromého života v domácnosti. Tyto tři oblasti nyní představím v následující podkapitole.

3.1.3 Vstup do manželství a manželství

Dle Cambianiho představoval vstup do manželství pro ženu rozhodující krok na cestě k dospělosti.¹⁵² Ženy se vdávaly velice mladé oproti mužům, jak nám opět dokazuje Ischomachos, který si vzal svoji manželku, když jí nebylo ještě ani patnáct let.¹⁵³ Ženy tak musely v podstatě dříve dospět, neboť se předpokládalo, že žena po svatbě převezme povinnosti v domácnosti a že v co nejkratší době počne potomky, nejlépe mužské. Neboť právě plození potomků bylo hlavním důvodem uzavírání sňatků. Jde o způsob, jak po sobě zanechat právoplatného dědice, který po otcovi vše legitimně převezme. Narození mužského potomka bylo tak podstatné, že veškeré i politické záležitosti mohly jít dočasně stranou. Tuto výmluvu používá Praxagora v *Ženském sněmu*, aby obhájila vypůjčení manželova oblečení, který se díky tomu nemohl dostavit na sněm: *Co je na tom? Neboť se narodil chlapeček*.¹⁵⁴ Jako kdyby narození chlapce, kterému Praxagora údajně pomáhala na svět, bylo pro obec důležitější, a tím tedy i vždy omluvitelný důvod nepřítomnosti člena na sněmu. Současně existují nejen právní důvody, ale i *přirozené touhy zanechat po sobě takovou bytost, jakou jsou oni sami*¹⁵⁵. Šlo tedy o dokonalé spojení přirozenosti každého člověka a právního ustanovení dědičnosti. Proto, *je žen úděl se vdát*.¹⁵⁶

Každá žena by pravděpodobně chtěla mít svolení, aby si mohla vzít toho, koho chtěla. Takovou příležitost dal Kalliás svým třem dcerám, jak zmiňuje Hérodotos:

¹⁵⁰ CAMBIANO, Giuseppe. „Cesta k dospělosti“, str. 82.

¹⁵¹ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 22.

¹⁵² CAMBIANO, Giuseppe. „Cesta k dospělosti“, str. 82.

¹⁵³ XENOFÓN, *O hospodaření*, str. 268.

¹⁵⁴ ARISTOFANÉS. *Ekkli.*, 549.

¹⁵⁵ ARISTOTLÉS, *Pol. I*, 1252a29.

¹⁵⁶ AISCHYLOS. *Supp.*, 1050.

Když dospěly do věku, kdy se mohly vdávat, vybavil je velkolepým věnem a dovolil jim, aby si každá z nich vybrala ze všech Athéňanů za muže, koho chce, a tomu ji dal.¹⁵⁷

Častější postup, zejména u vyšších tříd, byl zpravidla odlišný, neboť to byla většinou dohoda mezi otcem a potencionálním manželem. Tato ústní dohoda se nazývala *engyésis*, ve které nebyla zahrnuta pouze nevěsta, ale už i její výše věna. Toto věno bylo muži dáváno pouze do „úschovy“, neboť pokud chtěl muž ženu později opustit, musel věno ženě vrátit, což pro některé muže bylo problematické, neboť již penězi nemuseli postupem let disponovat. Navíc s rozvodem ještě riskoval zneřátelení bohů, nebo se jednalo primárně o náboženský akt, pak až politický.

Pokud byla smlouva mezi muži dohodnuta, tak žena už jen musela dát veřejně najevo, že se sňatkem souhlasí, neboť i v tomto případě šlo o dohodu, ve které se vyžadovalo veřejné oznámení, s nímž obě strany souhlasily. Toto oznámení, však ne vždy muselo korespondovat s jejím vnitřním postojem. Poté už mohlo dojít ke sňatku *gamos*, který následoval nedlouho po uzavření smlouvy.¹⁵⁸ Pro naši práci není podstatné, jakým způsobem sňatek probíhal, podstatné je však to, co to pro ženu znamenalo, a proč je brán sňatek za životní mezník a proč je považováno manželství za druhou část života ženy. Pro muže sňatek znamenal ukončení mladických nerozvážeností a začátek budování vlastního rodu. To vše již v době, kdy byl plně začleněn do politicko-společenského života v Athénách a už získal mnoho zkušeností. U žen tomu tak však nebylo. Novou životní etapu žen nám, sice s lehce negativní konotací, ale výstižně, reflektuje Médeia, ve stejnojmenné tragédii od Euripida:

My předně kupou peněz samy musíme si koupit muže, on pak těla našeho stane se pánem – horší zlo zla prvního! A tu jde hlavně o to, dostat řádného či špatného; neb rozvod – není ženě ctí, a odmítnou muže – to je nemožné! Tak vstoupí žena do nového života, a neznajíc ho domu, musí hádati, jak vyhověti svému choti nejlépe.¹⁵⁹

Sňatek pro ženu znamenal ukončení dosavadního života a započetí života zcela nového. Z náboženského hlediska je sňatek dnem, kdy žena opouští kult otce i rodinné ohniště a přechází do kultu manžela a jeho předků. V podstatě začne uctívat nové rodinné bohy, jako

¹⁵⁷ HÉRODOTOS. *Dějiny*, 6,122.

¹⁵⁸ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 443.

¹⁵⁹ EURIPIÉS. *Médeia*, str. 15

kdyby změnila náboženství.¹⁶⁰ Jak jsme si již výše uvedli, rodinné kultury byly zcela individuální a jedinečné pro každou rodinu. Sňatek se tedy pro ženu stal nejen sociální a právní změnou, ale i náboženskou. Žena v každém ohledu měnila svoji pozici ve společnosti.

Toto byl určitý obecný společenský pohled na ženu a její povinnosti, které se od ní v ideálním případě očekávaly. Nyní představím ženu z pozice občanky, její právní postavení a možnosti které měla a které se lišily od občana.

3.1.4 Občanka druhé kategorie

Athénská žena měla v Athénách velice specifické postavení. Jednalo se o občanku, která však neměla politická práva a zákonných práv měla jen po málu¹⁶¹. Ačkoliv pocházela z občanské rodiny, tak se na ni plné občanství nevztahovalo. To bylo čistě mužskou záležitostí. Její označení ve společnosti bylo *politis* (πόλιτις) a ne *polités* (πολίτης).¹⁶² Tím se stala určitou abnormalitou či dvojsečností v řeckém sociálním systému, tzv. *občanka druhé kategorie*¹⁶³. I když byla svobodným člověkem, ve smyslu toho, že nebyla otrokem, tak svoboda, tak ji chápali v antice ji byla zcela odepřena.¹⁶⁴ Nemohla rozhodovat o dění jak ve veřejném, tak někdy i v soukromém životě. Veškeré právní náležitosti byly přeneseny na nejbližšího mužského občana v jejím okruhu, tzv. *kyrios* (κύριος). Nejprve jím byl otec, který ji po svatbě „předal“ manželovi a po smrti manžela byla poté „předána“ nejbližšímu mužskému členu rodiny s nejvyšším postavením, bratr, strýc či tchán či později i syn. Dle Aristotela to bylo i tím, že samotná povaha ženy byla spíše pasivní než aktivní, jako tomu bylo u muže. Stejně tak i její ženská ctnost by měla zcela pozbývat touhy po politickém životě a měla disponovat neochotou se účastnit jakýchkoliv veřejných sešlostí.¹⁶⁵ Úspěch ženy je, jestliže se muži o ní budou bavit co nejméně, tedy zbytečně se neprojevovala a být v pozadí.¹⁶⁶

Žena se tedy podle ideálních představ muže, jednoduše nechtěla těchto událostí účastnit, již ze samotné své přirozenosti, což byl znamenalo, že by své občanské politické

¹⁶⁰ FUSTEL DE COULANGES, Numa Denis. *Antická obec*, str. 42.

¹⁶¹ Politickými právy myslím aktivní účast na politickém životě a zákonnými právy myslím jednotlivá práva, bez politické účasti, neboť v antice, se tyto dvě věci od sebe takřka neoddělovaly.

¹⁶² ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 20.

¹⁶³ Tamtéž, str. 21.

¹⁶⁴ Viz. Kapitola 2.1.1. Význam svobody a rovnosti

¹⁶⁵ SWANSON, A. Judith. „Women, the Public, and the Private“, str. 62.

¹⁶⁶ Thuc. II. 45,2.

možnosti, diskuze na agoře či na sympoziu ani nechtěla využít, kdyby je měla. Obraz ženy měl být čistě apolitický. Tato myšlenka se ukazuje v komedii *Lýsistraté*, kde ženy samy odcházely z opevněné Akropole, před níž byl spor mezi muži a ženami. Ženy, které původně překypovaly odvahou, se později snažily odejít domů a vrátit se tak zpět ke svým domácím činnostem a manželským závazkům.¹⁶⁷ Takto by se měla zachovat ideální žena, jež měla být doma a starat se jen o záležitosti v rámci domácnosti. Tato představa naprosto kontrastuje také s Aristofanovou komedií *Ženský sněm*, ve které se mají ženy chopit vlády, která má směřovat k nastolení komunistického režimu, ve kterém bude vše společné. V mnoha divadelních hrách je profilace pasivní ženy vnímána skoro jako nutná pro zachování rovnováhy ve světě. Jako by se jednalo o přirozené chování daného pohlaví. Osobitě silné ženy jako například Médeia či Klytaimnéstra vyvolávaly až destrukce v jasně daném řádu antického světa.

Proto měly ženy žít převážně soukromý život. Ženská práce tak byla zaměřena především na domácnost a rodinu. Zodpovídaly za vedení hospodářství, které jí bylo mužem svěřeno. Například Klytaiméstra v Euripidově hře *Ifigenie v Aulidě*, zastává svoje postavení v domácnosti jasně: *Heru беру teď si за свѣдка –! Ты влѣднеш венку, нестареј се о наш дѣм, там влѣдну ја...*¹⁶⁸ Tato slova Klytaiméstra používá, aby se vyjádřila k narušení jejích práv, která se Agamnemom snaží omezit. Další příklad tohoto předání povinností, nám ukazuje i Xenofonův Ischomachos, ve spisu *O hospodaření*. Žena je v tomto postavení doslova *včelí královnou*, která spravuje vše, co je součástí domácnosti. Stará se nejen o neoduševnělé věci, ale i věci oduševnělé jako byli otroci.¹⁶⁹ To upozorňuje na fakt, že ačkoliv byly ženy obecně vnímány jako slabé a neschopné se o sebe postarat a rozhodovat o důležitých věcech, tak jim byla svěřena nezanedbatelná úloha v rámci domácnosti. Ženy se tedy musely postarat nejen o sebe, ale i o celé hospodářství včetně otroků a dětí. Manželka se tak stala v domácnosti matkou, správcem i pokladníkem. Proto tento fakt uvádí Praxagora v *Ženském sněmu* jako důvod pro vládu žen v obci.¹⁷⁰ Protože považují starání se o domácnost za totožný princip jako starání se o obec, měly by vládu nad obcí zvládat lépe než muži.

¹⁶⁷ ARISTOFANÉS. *Lýsistraté*, str. 56-57.

¹⁶⁸ EURIPIDÉS. *Ifigenie v Aulidě*, str. 51-52.

¹⁶⁹ XENOFÓN. *O hospodaření*, str. 270-274.

¹⁷⁰ ARISTOFANÉS. *Ekk.*, 211-212.

Manželky tak dávaly do pohybu veškerý vnitřně ekonomický systém domácnosti. O ženských činnostech, které měly vykonávat doma, nám opět líčí Ischomachos:

Budeš muset zůstat doma a posílat z domu společně všechny otroky, kteří mají práci venku, dohlížet na ostatní, kteří jsou určeni k práci v domě, přijímat, co přinesou, rozdělovat, co se z toho má spotřebovat, plánovat, co by se mělo uspořít a dávat pozor, aby se za jediný měsíc nerozházelo to, co má stačit na celý rok.¹⁷¹

Starat se o domácnost byla v podstatě práce na celý úvazek, hlavně pokud šlo o bohaté rodiny. Pokud budeme brát všechny tyto povinnosti za úkony, které ženy skutečně dělat musely či jim byly svěřeny, tak ženy ovlivňovaly celou domácnost a jejich rozhodnutí mohlo ovlivnit veškeré ekonomické dispozice, a tudíž i mužskou pozici ve společnosti včetně té politické. *Když se (žena) stará dobře, majetek roste, když špatně, majetek ubývá.*¹⁷² Žena tak mohla dosáhnout určité míry vlivu a nezávislosti. Bohaté ženy mohly vykonávat určitou kontrolu nad svými domácnostmi, a některé se tak mohly etablovat jako respektované členky komunity. Jejich vliv i na komunitu se však zpravidla uplatňoval prostřednictvím vlivu svých manželů.¹⁷³ Pokud tedy žena dobře hospodařila a starala se o domácnost, tak největší zisk z toho měl nepochybně muž, jehož postavení ve společnosti se tím mohlo zlepšit, neboť si své hospodářství uměl dobře zařídit.

Správná rozhodnutí muže v jeho domácnosti, která vedou k prosperitě, můžou být považována za dobré předpoklady k dobrému rozhodování o obci. Dobrá žena a s ní její prosperující domácnost byla tedy primárně vizitkou muže, která byla potřeba po veřejný život. Dobrá manželka se tak stala jistou podmínkou úspěšného politického života v obci. Zásluhy však nikdy nebyly směřovány k ní, ale k manželovi, neboť, bylo to způsobeno tím, že výsledné dobro a prosperita rodiny je dle filozofů výsledkem nezanedbatelné počáteční úlohy, kterou měl muž. Manžel prý ženu vše potřebné naučil krátce po uzavření sňatku. Muž ji naučil veškeré ekonomické záležitosti a vysvětlil jí samotné fungování domácnosti, které se mohlo od domácnosti manželčina otce lišit. Pokud si muž dobře naučil a „vycvičil“ manželku, a měl tudíž i dobře připravenou a uspořádanou domácnost, mohl se posunout blíže k dokonalému člověku, jakým byl nazýván zmiňovaný Ischomachos.

¹⁷¹ XENOFÓN. *O hospodaření*, str. 273.

¹⁷² Tamtéž, str. 255.

¹⁷³ DOVER, K. J. *Greek popular morality in the time of Plato and Aristotle*, str. 96.

Otázkou k zamyšlení však je, jestli by byl Ischomachos považován za dokonalého člověka¹⁷⁴, kdyby neměl spolehlivou manželku, a tudíž by se nemusel tolik starat o domácnost a její vnitřní fungování. I on sám přiznává, že pro dobro rodiny je žena stejně hodnotná jako muž. Tento úsudek vychází ze zcela logických předpokladů, neboť muž tráví většinu času venku kvůli práci, a žena se tak musí většinu času starat o domácnost sama.¹⁷⁵ Respektive je jedná, kdo by něco takového mohl v rámci domácnosti, čestně vykonávat, pokud nebyl muž doma. Kritobúlos v Xenofonově spise též vyjadřuje názor, že by nikomu jinému, než své ženě nesvěřil důležité úkoly spojené s domácností.¹⁷⁶ I když mohl mít občan mnoho otroků, kteří by tuto úlohu byli schopni zastávat, tak se považovalo za pošetilé důvěřovat otrokovi, tudíž byla manželka primární volbou.¹⁷⁷

Co se týče právního hlediska, tak ačkoliv žena neměla všechna práva jako muži, tak se však výrazně odlišovala od metoiček a otrokyň. Stále se jednalo o osobu „zasvěcenou“, *astos* (ἄστος) a o osobu patřící do athénské rodiny a komunity. Někdy je tento termín používám spíš jako žena patřící k městu, což by více vystihovalo její postavení ve společnosti.¹⁷⁸ Obrazně řečeno je sám občan částí města a stejně tak, jako manželka patří k občanovi, tak stejně tak patří k obci. Nejen že žena rodí své děti otci, ale také je rodí obci, rodí nové vojáky a manželky občanů. A díky Periklovu dekretu se postavení občanky jako rodičky občanů muselo pravděpodobně nabýt vyšší prestiže. Osborne tvrdí, že formální vyloučení neaténských matek z athénské společnosti mohlo vést k významnosti athénských manželek a matek a ovlivnilo to i vnímání veřejnosti na ně.¹⁷⁹ O to více paradoxní se status občanky stal, neboť její status nebyl vždy jasný a samozřejmý. Jinak řečeno, každá žena neměla svůj status zcela jistý a ani ho ona sama nějakým způsobem nemohla obhájit, aby byl veřejně platný a závazný.

Zde by se opět hodil pojmem *tabula rasa*, neboť bychom tím mohli zcela přesně označit „seznamy občanek“. Správa v Athénách totiž nikdy neregistrovala narozené dívky a dospívající ženy do institucí, i když se jednalo o dívku z občanského rodu. Nebyla nikde vedena její faktická

¹⁷⁴ XENOFÓN. *O hospodaření*, str. 268.

¹⁷⁵ Fakt, že manželé tráví většinu času odděleně dokazuje i Sókratova otázka: A jsou lidé, se kterými toho napovídáš míň než se svou manželkou? XENOFÓN. *O hospodaření*, str. 254.

¹⁷⁶ XENOFÓN. *O hospodaření*, str. 255.

¹⁷⁷ DOVER, K. J. *Greek popular morality in the time of Plato and Aristotle*, str. 114.

¹⁷⁸ Tamtéž, str. 177.

¹⁷⁹ OSBORNE, Robin. "Law, the Democratic Citizen and the Representation of Women in Classical Athens.", str. 32.

příslušnost k rodu, dému či fráterii. Její legitimita tak přímo závisela na mužských příbuzných a částečně závisela i na účasti žen na některých náboženských svátcích, kterých se mohly účastnit. To vše bylo předmětem ověřování statusu ženy, která měla či neměla právo jednou s manželem utvořit občanský pár a zplodit budoucí občany.¹⁸⁰ Přitom se občanský status obou rodičů stal nyní životně důležitou premisou.¹⁸¹ Faktem je, že nějaký seznam narozených dívek občanů nebyl do Periklova dekretu potřeba, neboť občanství se dědilo jen na základě muže. Tento aspekt, značí buď nepřípravenost tohoto dekretu, nebo že sám dekret vyvolal situaci, se kterou nikdo nepočítal, jako například že se i s tímto dekretem mohlo změnit i společenské a kulturní postavení ženy ve společnosti, což nám představuje Osborne ve své studii o reprezentaci žen v klasických Athénách.¹⁸²

Athénská občanka však nebyla jedinou svobodnou ženou, žijící v Athénách, která mohla mít určitým způsobem vliv na občana. Další takovou osobou byla hetéra, jejíž postavení bylo zcela odlišné od manželek občanů, jejichž jediným cílem bylo zajištění nové generace a spravování manželova hospodářství. Byla určitým protipólem ideální manželky, ale díky tomu se dostala blíže do světa mužů a dokázala si získat i jejich uznání a obdiv.

3.1.5 Hetéra

Termín hetéra (ἑταίρα), označuje „společnici“. V klasickém Řecku se pojem hetéry (plurál: ἑταίραι) používalo pro označení třídy žen, které byly profesionálními společnicemi či milenkami. Na rozdíl od běžných prostitutek, nevěstek ale mnohdy i samotných manželek občanů, byly hetéry vzdělané a kultivované ženy, které se učily v hudbě, tanci, poezii a filozofii. Díky své práci byly velmi společensky aktivní, čímž si získaly určité nezanedbatelné postavení ve veřejném životě. Ačkoliv neměly rovnocenné postavení jako manželky občanů, tak hrály důležitou roli ve společenském a intelektuálním životě, neboť jejich vztahy s muži mohly být nejen intimní, ale často právě i intelektuální. Účastnily se symposií, večírků a dalších veřejných

¹⁸⁰ PRITCHARD, David, M. "THE POSITION OF ATTIC WOMEN IN DEMOCRATIC ATHENS.", str. 177

¹⁸¹ OSBORNE, Robin. "Law, the Democratic Citizen and the Representation of Women in Classical Athens.", str. 29.

¹⁸² Existují důkazy, že se v této době zvýšilo množství zobrazování občanek a matek občanů primárně na místě, které bylo veřejné, ale zároveň pro ženy ctihodné, tedy na hřbitově. OSBORNE, Robin. "Law, the Democratic Citizen and the Representation of Women in Classical Athens.", str. 4.

událostí, které by byly považovány pro ctnostnou ženu za nevhodnou.¹⁸³ Na těchto setkáních se probíraly otázky filosofické, politické a jiné, tudíž intelektuální základna těchto žen musela být skutečně široká. To znamená, že tyto ženy nejen že myšlenkami nebyly apolitické, ale ani apolitické být nemohly, neboť to bylo součástí jejich práce. Neměly politická práva, ale to neznamenalo, že by svým obdivovatelům nemohla předat určité politické názory v rámci některých symposií či osobních schůzek.

Nejednou se z hetér stávaly i manželky vlivných mužů. Byly to ženy „vyšší společnosti“, neboť si je ne každý mohl finančně dovolit, protože jejich cena byla mnohem vyšší, než u prostitutek a šlo zpravidla o dlouhodobé setkávání, což bylo finančně vyčerpávající. Na druhou stranu to značí, že se hetéra mohla stát finančně nezávislou na mužích, což byla v té době výjimka.

Jednou z nejvýznamnější a nevlivnějších hetér té doby byla například Aspasia, druhá manželka Perikla. Její intelektuální dispozici nám potvrzuje Sókratés, který ji považoval za velice moudrou, neboť sám k ní chodil pro radu a posílal za ní pro radu i jiné, což nám dokládá Xenofón: (Kritobůlos): *Ti, kteří mají podle tvých slov dobré manželky, ti si je, Sókrate, vychovali sami? (Sókrates): Na to se musíme právě podívat. Sjednám ti schůzku s Aspasí, ta se v takových věcech vyzná líp, než já a všechno ti vysvětlí.*¹⁸⁴ Z toho vyplývá, že musela být nejen vzdělaná, ale i rétoricky schopná, což nám Sókratés potvrzuje i v Platónovu dialogu *Menexenos*, v němž ji Sókratés označuje za dobrou učitelku rétoriky, která již vzdělávala mnoho řečníků a je též pravděpodobně autorkou pohřební řeči, která je v dialogu odrecitována.¹⁸⁵

Aspasia pocházela z Milétu a až později přesídlila do Athén. Nebyla tudíž občankou, ale metoičkou a jednalo se tedy o svobodnou osobu. Svojí svobodou se hetéry též lišily od běžných prostitutek, které byly většinou otrokyněmi. Velkým paradoxem toho je, že muži toužili po moudrých hetérách, ačkoliv jejich manželky a představy o nich, jak se mají chovat a co dělat, byly značně odlišné. Manželství z pohledu mužů bylo značně otevřené, a proto bylo zcela běžné, že muž, když chodil za hetérou, již manželku měl. I homosexualita byla zcela běžnou

¹⁸³ O večírcích, při kterých byly účastny i ženy se zabývá například Burtonova studie: *Women's Commensality in the Ancient Greek World*. Burton, Joan. "Women's Commensality in the Ancient Greek World.", str. 143–165.

¹⁸⁴ XENOFÓN. *O hospodaření*, str. 255.

¹⁸⁵ PLATÓN. *Men*, 235e.

záležitostí, o které by toho bylo mnoho co říct, ale zde na to není prostor. Zmiňuji ji však proto, že pokud byla žena moudrá, tak se usuzovalo, že má mužskou mysl, jako tomu bylo například u Elektry, kterou takto chválil Orestés.¹⁸⁶ Tím by tedy teoreticky byla hetéra spojením ženskosti a mužské inteligence, která je základem vztahu mezi muži.

Není tedy jasným pravidlem, že by se všechny svobodné ženy nemohly alespoň částečně přiblížit do veřejného světa mužů. Současně to ale záviselo i na tom, co jim muži sami umožnili. Neboť oni je financovali a zvali si je na určité události. Současně ale se tato pozice ženy nejvíce přibližovala k životu ve veřejném kulturním prostoru a svými dispozicemi mohly ovlivnit nejedno mužské rozhodnutí či nejedno mužský názor. To vše i za předpokladu, že se nemuselo jednat o občanky Athén, a tudíž tak mohly mít ještě méně jisté postavení než manželky občanů.

Nyní se přesunu k analýze metoika, jeho právech a povinnostech a představím další svobodné cizince, kteří jsou úzce s tímto statutem spojeni. To by nám mělo ukázat, jestli na všechny cizince bylo pohlíženo shodně, či ne.

3.2 Metroikos

Metoikové byli jednou ze tří skupin, jež patřila do rámce tradičního rozdělení řecké obce. Tyto skupiny byli občané, metoikové a otroci.¹⁸⁷ Jedná se ale o skupinu, o které toho z těchto tří seskupení víme nejméně. Je možné, že některé věci, které považujeme za běžnou součást našeho života, které zásadním způsobem nevynikají, ztrácí potřebu být popisovány, právě pro jejich všednost. Metroikové mohli být tak integrovanou součástí athénskému života, že nebyl důvod o nich nějakým způsobem více polemizovat například ve filosofických spisech.¹⁸⁸

Metoikos, μέτοικος (*plurál*: μέτοικοι) či ξένος μέτοικος, byl svobodný člověk, který žil dlouhodobě v Attice. Zpravidla šlo o osobu z jiného řeckého městského státu, ale i například i o barbara z Thrákie, Frýgie, Lydie či Sýrie a dalších zemí. Do Athén většinou přišli dobrovolně,

¹⁸⁶ DOVER, K. J. *Greek popular morality in the time of Plato and Aristotle*, str. 99.

¹⁸⁷ ROSELL, Anna, G. „Próxenos, métoikos, isotelés. La integración de extranjeros en Atenas“, str. 293.

¹⁸⁸ Dokonce v Platónově *Ústavě* byli metoikové sami účastníci rozhovorů, nikoliv obsahem diskuzí, a to i těch politických. Tomu bylo například v I knize *Ústavy*, kdy byli metoikové Kefalos a jeho synové plně zapojeni do konverzace bez omezení a bez rozdílů v postavení. PLATÓN. Resp. I, 327a-331e.

nebo díky vyhnanství či politické nutnosti.¹⁸⁹ Metroikem se ale mohl stát i propuštěný otrok, který pak následně splnil povinnosti pro tento status. To vše platilo jak pro muže, tak i ženu či celou rodinu. Odhaduje se, že v Athénách žilo okolo 25 000-35 000 metroiků.¹⁹⁰ Metroikové nebyli občani, a proto jim nepříslušela politická práva, což znamenalo, že se nemohli účastnit politického života v demokratických institucích Athén ani zastávat veřejné funkce. Navzdory absenci politických práv byli někteří metroikové schopni významně přispět k athénské společnosti a kultuře, jako například Anaxagoras, Lysias či Hippokrates a další. Měli také určité výhody oproti cizincům, kteří se v obci dlouhodobě nezdržovali. Starý Oligarcha ve své *Ústavě Athéňanů* tvrdí, že metroikové měli v Athénách hodně volnosti, oproti jiným městským státním.¹⁹¹ Metroikové byli tzv. usedlí cizinci, „spolubydlící“, většinou obchodníci, řemeslníci, či bankéři. Stali se dokonce dominantními v těchto oborech, ačkoliv je brzdila některá omezení jako například nemožnost nemovitého majetku.¹⁹² Athény byly na vrcholu hospodářského rozmachu, a i proto sem zavítalo velké množství cizinců, ale i otroků, kteří do Athén byli dováženi. Wijma uvádí, že metroikové byli takřka nevyčerpatelným zdrojem nezávislé a mnohdy kvalifikované pracovní síly.¹⁹³

Za dob Perikla bylo potřeba mnoho řemeslníků, tesařů, sochařů, kameníků a dalších díky velkému stavebnímu a kulturnímu rozmachu. Ačkoliv Plútarchos píše, že tato řemesla byla příležitostí pro některé občany, kteří již nemohli jít do války, ale mohli být stále ještě prospěšní, tak se stala příležitostí zejména pro metroiky.¹⁹⁴ Také to mohlo být tím, že provozování řemesla nebylo pro občany tak atraktivní jako zemědělství.¹⁹⁵ Občanů a otroků stejně nebylo tolik, aby to pokrylo celý pracovní trh. Neboť tu nebyly požadavky jen pracovní, ale i válečné. Metroikové se tak stali důležití, neboť *stát metroiky potřebuje, jak pro množství řemesel, tak pro loďstvo*.¹⁹⁶

Tito lidé i na základě těchto potřeb, dostali určité specifické postavení, které je zásadně oddělovalo od nesvobodných lidí, ale i běžných cizinců, kteří v Athénách pobývali jen krátkou chvílí. Výsadou oproti nižším sociálním skupinám měli metroikové v tom, že se jednalo o

¹⁸⁹ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 26.

¹⁹⁰ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 100.

¹⁹¹ PSEUDO-XENOFÓN. *Ath. pol.*, 1,10.

¹⁹² ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 26.

¹⁹³ WIJMA, Sara, M. Embracing the Immigrant, The participation of metics in Athenian polis religion (5th–4th century BC), str. 29

¹⁹⁴ PLÚTARCHOS. *Plútarchovy životopisy*, str. 31.

¹⁹⁵ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 27.

¹⁹⁶ PSEUDO-XENOFÓN. *Ath. pol.*, 1,12.

svobodné osoby, kterým náležely některé právní ochrany shodné s občanskými a byly tedy i právně způsobilé, tudíž měly možnost se samy obhajovat před soudem. Metroikové mohli provozovat řemeslo či obchod a do náboženského života se mohli zapojovat takřka bez výjimek.

I přes veškeré výhody se status metoika stále lišil od postavení, které měl občan. Šlo tedy o směsici určitých privilegií a hendikepů, které více či méně ovlivňovaly metoikův život v Athénách.¹⁹⁷ Jak značný rozdíl byl mezi statusy občana a metoika, se zde budu pokoušet objasnit. Nejprve začnu tím, že tento status nebyl v historii zcela běžným a jeho původ nám tak může ukázat postupné začleňování do společnosti a pochopit například důvody toho, proč na ně bylo pohlíženo tak, jak na ně bylo běžně pohlíženo.

3.2.1 Původ statusu

Není přesně známo, kdy tento status metoika, jako právního subjektu, vznikl. Weston udává, že je pravděpodobné, že status metoika nebyl ještě v roce 480 vytvořen.¹⁹⁸ Zároveň ale dle Rosell status metoika existoval o něco dříve. Nejstarší svědectví slova metoikos, ještě v jeho archaické podobě *metaoikon* (μετάοικον), které dle Rosell máme¹⁹⁹, je z athénské pohřebního nápisu věnovaný Anaxilasovi z Naxu přibližně kolem roku 510-500.²⁰⁰ Další zmínky o metoicích máme například i od Aischyla v *Peršanech*²⁰¹, jež byly představeny v roce 472 a v *Prosebnících*²⁰², z roku 463. Je možné, že se tito usedlí cizinci, „spolubydlící“, mohli stát před ustanovením statusu metoika běžně, postupem let, či za zásluhy pro obec, athénskými občany. To by i vysvětlovalo postupný nárůst plnoprávných občanů v Athénách. Je možné, že význam metoikos (μέτοικος), původně znamenal pouze přistěhovalec a až později tento termín nabyl významu usedlého cizince, jako stanoveného právního statusu.²⁰³ I dle Dougherty není zřejmé,

¹⁹⁷ PATTERSON, Cynthia „Other Sorts: Slaves, Foreigners, and Women in Periclean Athens“, str. 163.

¹⁹⁸ WATSON, James. „THE ORIGIN OF METIC STATUS AT ATHENS“, str. 264.

¹⁹⁹ Tento důkaz byl mnohdy opomíjen, neboť argument pro jeho neuznání byl takový, že se nejednalo o právní text, a tudíž byl považován jen za text popisný. Což Rosell odmítá, jelikož by to znamenalo ignorování reprezentativní role pomníků, které jsou vystaveny na veřejných místech v obci. ROSELL, Anna, G. „Próxenos, métoikos, isotelés. La integración de extranjeros en Atenas“, str. 295.

²⁰⁰ ROSELL, Anna, G. „Próxenos, métoikos, isotelés. La integración de extranjeros en Atenas“, str. 294.

²⁰¹ καὶ Μᾶγος Ἀραβος, Ἀρτάβης τε Βάκτριος, σκληρᾶς μέτοικος γῆς, ἐκεῖ κατέφθιτο. AESCHYLUS. *Pers.*, 318-319.

²⁰² ἡμᾶς μετοικεῖν τῆσδε γῆς ἐλευθέρους κάρουσιάστους ξύν τ' ἀσυλία βροτῶν: AESCHYLUS. *Supp.*, 609.

²⁰³ WATSON, James. „THE ORIGIN OF METIC STATUS AT ATHENS“, str. 264-265.

jestli při vzniku *Oresteii*, v roce 458, nějaký právně ustanovený status metoika v podobě, o kterém hovoříme již existoval, ani jak sám Aischylos, správně významově pojem metoikos používal. Je možné, že tento termín, ve své trilogii *Orestia*, používal již ve smyslu někoho, kdo mění domovy a zároveň však sám domov má či v něm žije. Což mělo v *Oresteii* vystihovat nejen cizince, ale například i ženy, které byly přijaty díky manželství do nové rodiny. Tento termín značí určitý pocit pohybu či mobilitu a zároveň stálosti a vázanosti k domovu (*oikia*), což vyznačuje i samotná složenina slova, jež se etymologicky dělí na *meta* – spolu a *oikos* – dům. Význam slova, tedy konkrétně Aischylos používá jako metaforu, která vyjadřuje zmiňovanou souhru, která je aplikovatelná, jak v soukromé části života, tedy v rodině a konkrétně v ženě, tak i ve veřejné části života, tedy přijetí cizince do společnosti.²⁰⁴ Aischylos se tak pravděpodobně opíral o politickou situaci v Athénách a reagoval tak na velký příliv cizinců, kteří se v té době v obci postupně usazovali.

Dá se tedy předpokládat, že během cca třiceti let, se tento pojem cizince proměňoval a postupně tak nabýval významu usedlého cizince, tedy člověka, který žil v cizí zemi a kterému byla dána specifická práva stanovená zákonem a pro něž platila závazná pravidla. To je i patrné v samotném pozdějším významu slova metoikos, jako označení pro cizince, který je součástí občanského systému a který se stal jakýmsi protikladem slova *xenos*, jehož význam je obecný pojem pro cizince.²⁰⁵ Stalo se tak pravděpodobně podle Watsona právě v době Periklova dekretu, jako jasně odlišný status od statusu občana.²⁰⁶ Nyní si metoikova práva a povinnosti, která se během let ustavovala, uvedeme.

3.2.2 Práva a povinnosti

Postavení metoika mělo primárně právní status, nikoli sociální či ekonomický status.²⁰⁷ Jelikož měli metoikové některé výhody a závazky vůči obci, muselo se o těchto lidech vědět, a museli být tudíž i někde vedeni. Touto institucí byl stejně jako u občanů *demos*, kde byli metoikové zapsáni ve zvláštním seznamu, na rozdíl od občanů, jako *v dému usedlý*. Tudíž

²⁰⁴ DOUGHERTY, Carol. "THESE METOIKOI': LIVING WITH OTHERS, LIVING AS OTHERS IN AESCHYLUS' ORESTEIA, str. 578-579.

²⁰⁵ ROSELL, Anna, G. „Próxenos, métoikos, isotelés. La integración de extranjeros en Atenas“, str. 295.

²⁰⁶ WATSON, James. „THE ORIGIN OF METIC STATUS AT ATHENS“, str. 275.

²⁰⁷ PATTERSON, Cynthia. „Other Sorts: Slaves, Foreigners, and Women in Periclean Athens“, str. 164.

metoik byl oficiálně označován na základě dému, nikoli rodu. Byl to „*ten a ten, bydlící v takovém a takovém dému*“²⁰⁸.

Těž museli mít patrona, *prostatés* (προστάτης), z řad občanů, kteří zastávali pozici prostředníků mezi metoiky a občany, byli určitými ručiteli. Prostatés byli občané, přátelé, kteří pomáhali metoikům i při různých všedních situacích, kde byl občan metoikovi ku prospěchu. To znamená, že metoikos už nějaký vztah s občanem mít musel a je tedy pravděpodobné, že začleňování do společnosti započalo právě skrz tohoto občana. Pokud by se zjistilo, že žádného ručitele nemá, mohlo čekat tohoto usedlého cizince trestní stíhání – *graphe aprostasiou* – a následné prodání do otroctví.²⁰⁹

Současně s nutností mít patrona, ho daný status zavazoval k placení daní za jednotlivce, tedy placení za hlavu, takzvaný *metoikion*. To lehce připomínalo určitý zmenšený shodný princip, jaký Athény praktikovaly na své spojence, kteří museli odvádět peníze do společné pokladnice. Za určitou ochranu a přátelské vztahy museli ať už metoikové či spojenci zaplatit. Obec tím měla další přísun pravidelných finančních prostředků, které nijak nezasahovaly do financí občanů, ba naopak, každý občan z nich prosperoval. Částka *metoikonu* nebyla nijak vysoká, jednalo se o 12 drachem a samostatně žijící ženy 6 drachem ročně.²¹⁰ Při představě, byl průměrný plat pracující osoby okolo 1 drachmy na den.²¹¹

Občané oproti metoikům, pravidelné daně platit nemuseli²¹², tedy s výjimkou leitúrgií, které byly určené bohatým občanům, ale mohli je platit i bohatí metoikové. Dnes bychom leitúrgie – veřejnou službu – přirovnali ke sponzorskému daru, který financoval celé řady veřejných úkolů, od stavby lodí, až po přípravy sborů pro divadelní představení a náboženské svátky.²¹³ Zaplacení leitúrgií, bylo určitou prestiží a známkou dobrého občana a metoika, kterou si mohly dovolit jen bohatí obyvatelé Attiky.²¹⁴ To značí i skutečnost, že čím více byl metoikos finančně zabezpečený, tím lépe byl integrován do společnosti, a mohl se tak více

²⁰⁸ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 25.

²⁰⁹ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 25.

²¹⁰ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 102-103.

²¹¹ Dle athénského nápisu. PEČÍRKA, Jan, NOVÁKOVÁ, Julie. ed. *Antika v dokumentech*, str. 217.

²¹² Athéňané považovaly pravidelné daně či přímé zdanění, které by musely platit, za formu tyranie. Tudíž byly takové daně pro občany demokracie nepřipustné. BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 301.

²¹³ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 164,298, 303.

²¹⁴ Princip leitúrgií existoval na určitém aristokratickém způsobu myšlení, a proto není ani překvapivé, že tyto příspěvky měly většinou na starost jednotlivé frátrie. BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 298.

podílet na událostech obce. Na druhou stranu, praktický účel leitúrgií byl i takový, že měl snížit napětí a rozdíly mezi bohatými a chudými občany.

Pokud se vrátíme zpět, tak metoikové *metoikion*, tedy klasické pravidelné daně, nejen že platit museli, ale pokud daň nezaplatili, mohli být prodáni do otroctví, stejně jako u absence prostata.²¹⁵ Tato daň se pravděpodobně měla platit již po uplynutí cca jednoho měsíce od příjezdu cizince do Athén. Obecně měli metoikové mnohem více daňových povinností než občané, mezi dalšími daněmi bylo například povolení obchodování na Agoře či *eisphorai*²¹⁶, jakožto mimořádné daně pro bohaté metoiky.²¹⁷ Vidina otroctví za nezaplacení daní, musela být velkou motivací pro řádné placení. Na druhou stranu velký počet metoiků v Athénách nás do určité míry přesvědčuje o tom, že se jim i přes velké placení daní život v Athénách nejspíše vyplácel.

Možnost prodání metoika do otroctví při nedodržování podmínek bylo dalším velkým rozdílem oproti právní ochraně občanského statusu. Tento zásah do osobního vlastnictví sebe sama byl jedním ze značných rozdílů v právním statusu metoika. Občan v Athénách, již od Solónů, nemohl být prodán do otroctví, což platilo i pro athénskou ženu. I žena občanka měla toto nezczitelné právo, jež zajišťovalo její faktickou (nikoliv politickou) svobodu. Válka byla jedinou situací, kdy se občan mohl stát otrokem. Metoikos byl ale svobodný jen do doby, dokud plnil požadavky státu, nespáchal závažný čin, nevydával se za občana, anebo dokud nenastalo hromadné zatýkání, kde byl metoikos zřejmě snadnou obětí.²¹⁸ I když se můžeme domnívat, že metoikos, který byl v Athénách již narozený, mohl mít zřejmě pevnější postavení ve společnosti než ten cizinec, který se stal metoikem až za svého života, tak i tak měl totožná práva jako metoikos, který přišel do Athén v dospělosti.²¹⁹ Je však možné, že člověk, který již v Athénách vyrůstal, byl více integrován do společnosti než nově příchozí, a mohl mít tak dobré přátele mezi občany.²²⁰

²¹⁵ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 102.

²¹⁶ *Eisphorai* byla daň primárně určená na válku a metoikové přispívali celou šestinou z celkového výtěžku této daně. GARLAN, Yvon. „Člověk a válka“, str. 64.

²¹⁷ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 25.

²¹⁸ PATTERSON, Cynthia. „Other Sorts: Slaves, Foreigners, and Women in Periclean Athens“, str. 163., ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 27.

²¹⁹ SOSIN, Joshua, D. „A Metic Was a Metic.“, str. 11.

²²⁰ Přátelství bylo ve starém Řecku mezi muži nesmírně ceněným vztahem, a pokud tyto vztahy mezi metoiky a občany vznikly již za mládí, nemusel by být důvod si myslet, že by v Athénách narozený metoik měl stejné či horší postavení jako metoikos, který se jím stal za svého dospělého života.

Metoikovo vrtkavé postavení úzce souvisí i s faktem, že pokud byl metoikos zabit, tak obligatorním znakem skutkové podstaty byl vždy neúmyslný čin, i když skutečný záměr činu byl úmyslný. Tudíž na něj bylo v tomto případě pohlíženo stejně, jako na otroka či neusedlého cizince, a i proto tyto činy příslušely před tzv. soud při Palladiu. Pro vraždu občana mohl tedy viník dostat trest smrti, naproti tomu za zabití metoika hrozilo pouze vyhnanství.²²¹ Rovnocenná spravedlnost, *dikaioσύνη*, byla tudíž opět, jen pro občany.

Další stěžejním faktem pro metoika bylo to, že nemohl vlastnit či zdědit půdu a veškerý nemovitý majetek. Zpravidla nikdo kromě občanů nemohl vlastnit půdu, která byla určitou insignií autochtonního občana. Dnes vnímáme nemovitý majetek jako věc, se kterou nemáme jiný vztah než ten, že jsme si ji na základě sympatie koupili a patří nám, a až nám nebude vyhovovat, nabídneme ji za nejvyšší cenu, někomu, koho ani znát nemusíme. Athéňané to však nepovažovali za komoditu tohoto typu. Šlo o nezczitelné dědictví, které spojovalo rodovou linii s místním původem.²²² Rodina byla doslova připoutána k zemi a byla s ní niterně, skrz rodinný náboženský kult, spojena.

To však neznamená, že by rodinný kult, díky zamítnutí práva na půdu, metoikové neměli. Měli možnost uctívat své bohy a být věrní svým rodinným kultům a svému náboženství, což zapříčinilo i určitou evoluci v uctívání bohů v Athénách.²²³ To je patrné například u zavedení uctívání Thrácké bohyně Bendis v roce 429. Co se týče veřejného náboženství, tak jak jsme si již výše zmínili u náboženských svátků, byl metoikos vpuštěn na každou kultovní událost, s výjimkou těch, kterých se účastnili pouze občané. A stejně tak i ženy metoiků se mohly účastnit ženských a vybraných kultovních událostí. Metoikos se v tomto ohledu, mohl účastnit nejen společensky, ale i finančně v rámci leitúrgií. Rozdíl byl většinou v činnostech na určitých svátcích, jako například na Panethénajích, kdy se mohli účastnit průvodu, ale už na nich nemohli uskutečňovat oběti.²²⁴ Pro metoika nebylo náboženství nijak významně zasaženo omezeními. V rodinném kultu měl metoik stejné postavení jako občan, tedy takové, že pán rodiny byl vždy v nositelem kultu a nikdo nemohl do jeho kultu bez svolení vstoupit ani ho

²²¹ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 25.

²²² VERNANT, Jean-Pierre. *Hestia a Hermés: studie k duchovnímu světu Řeků*, str. 24.

²²³ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 103.

²²⁴ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 25.

omezovat. Ve veřejném náboženství sice některé odchylky byly, ale je patrné, že i Athény se nepatrně adaptovaly v rámci svého náboženství směrem k cizincům.

Posledním bodem, o kterém se budu v rámci práv a povinností zmiňovat, je účast metoiků ve válce. Pro občany byla vojenská aktivita povinností již od 19 let, a končila až v 59 letech.²²⁵ Metroikové se mohli účastnit po boku Athéňanů boje, ale opět to bylo dáno jejich finančními dispozicemi, což mnohdy souviselo i s postavením ve společnosti. Stejně jako tomu bylo u občanů, tak i u metoiků *existovala přímá úměrnost mezi vojenskou hodností jednotlivců a jejich společenským postavením*²²⁶. Metroikové však nemohli zastávat všechny vojenské pozice, ale díky penězům mohli mít například stejně dobrou výzbroj, jako měli například hoplité, či pěší lehkooděnci. Nikdy se mohli stát například součástí jízdy.²²⁷ Bohatí metroikové byli primárně nasazeni na obraně území. Naopak chudí metroikové mohli veslovat ve flotile, kde se stali velmi potřebnou součástí posádky.²²⁸

3.2.3 Vnímání metoika ve společnosti

Vnímání člověka či skupiny často závisí na míře integrace do společnosti. Jak jsem již uvedla, Athéňané byli otevřenou společností, oproti například Spartě, ale jen do doby, dokdy jim neohrožovala jejich občanská práva. Metroikové v tomto ohledu měli velkou výhodu v tom, že byli jednoduše potřební. To si uvědomoval například Thukydidés, Starý Oligarcha či Xenofón. Aristofanes je v podstatě zahrnuje do úzké athénské společnosti, když ve svých *Acharňanech* píše: *Jsme tady samé čisté zrno prosté plev; neb plevami já obce zovu metoiky*.²²⁹ Roberts uvádí, že užitečnost bylo možno uznat, to však ale neznamenal, že Athéňané nemohli metoiky pohrdat, jak je to zřejmé u Starého Oligarchy.²³⁰

Bleicken se k tématu zbavení svobody, náležitosti soudních práv a dalších ustanoveních, vyjadřuje tak, že tato opatření, měla dávat jasně najevo nižší právní postavení a nedosažitelnost občanských práv.²³¹ Přesněji: *Tato a podobná opatření vzbuzují dojem, že Athéňané metoikům ustavičně s uvážlivou přísností připomínali jejich právní postavení, a*

²²⁵ GARLAN, Yvon. „Člověk a válka“, str. 48.

²²⁶ Tamtéž, str. 55.

²²⁷ Tamtéž, str. 64.

²²⁸ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 25.

²²⁹ ARISTOFANÉS. *Acharňané*, 507.

²³⁰ ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*, str. 26

²³¹ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 103.

*usílovali tak o utvrzení rozdílů mezi občany a metoiky.*²³² Důvodem měla být i neproniknutelnost metoika do svazku občanů.²³³ Měl by tedy být zdroj pohrdání v jeho původu, nebo v nedostatku práv, která metoikos měl?

Není pochyb, že musela existovat hranice a rozdíly mezi statusy občana a metoika, jinak by status metoika logicky nebyl potřeba. To však neznamená, že by tyto rozdíly byly vždy s cílem ponížít metoika, či mu stále připomínat jeho nižší postavení. Jednoduše metoikovi ukazovat, že mu do plnosti něco chybí. Což inklinuje k tomu si myslet, že metoikové ve společnosti nebyli vnímáni kladně, neboť nebyli plnohodnotnou součástí občanské společnosti, a tudíž i společnosti jako takové.

Osobně se domnívám, že absence některých občanských práv, nemusely být či nebyly, takto cíleně negativně zaměřeny či nemusely mít tak velký dopad na vnímání metoika ve společnosti. Samozřejmě neexistují přesvědčivě jasné důkazy, ale můžeme si alespoň částečně ukázat některé situace pro přijetí této myšlenky.

Vždy existovala určitá nevraživost mezi těmito skupinami, ale metoikové měli pro město nezanedbatelně mnoho finančních či hospodářských bonusů. Stejně tak jako občané, byli i metoikové značně různorodou skupinou, jejichž finanční a společenské dispozice se od sebe mohly značně lišit, a tudíž i míra užitečnosti metoiků se lišila. Ale nic na tom nemění to, že to byli sami občané, Athéňané, kteří se na správě města podíleli, a tudíž to byli oni, kdo jim tyto nadstandartní možnosti a tato práva, oproti jiným skupinám, dal či udržoval. I když nebyly srovnatelné s privilegii občana. Podoba tohoto statusu ve své obci byla čistě záležitostí Athén. A právě z athénskému městského státu máme drtivou většinu důkazů o metoicích.²³⁴

Městské státy v Řecku měly individuální právní systémy, a tudíž i občanství daného člověka, pozbývalo platnosti za hranicí svého státu, jejímž občanem byl. Pokud to neupravovala spojenecká smlouva, která mu dávala určitou, ale ne úplnou právní ochranu. Bylo tedy zcela přirozené, že každý, kdo nepocházel z města, ve kterém se zrovna nacházel, byl bez ochrany. Metoikovi byla práva dávána, nikoliv odebírána či odpírána. Vše, čím metoikos disponoval, bylo *navíc*, nad rámec toho, čím disponovali běžní svobodní cizinci či otroci. Je jasné, že tento status nebyl pro obec bezúčelný, ale na tom se však nemění, fakt, že

²³² Tamtéž, str. 103.

²³³ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 103.

²³⁴ WHITEHEAD, David. *The Ideology of the Athenian Metic*, str. 4.

s výší privilegií, musela souhlasit nadpoloviční většina občanů, kteří se na tomto ustanovení podíleli.

Tudíž nepochybně existují rozdíly, ale pohled na tyto právní rozdíly nemusí automaticky vyvolávat cíleně negativní konotace vůči metoikům. Domnívám se, že metoikové měli dostatečně mnoho výhod, které umožňovaly kvalitní běžný život, aniž by je jejich status zásadně omezoval ve společnosti. Metroikové, kteří chtěli žít v Athénách museli počítat s tím, jaká práva a povinnosti jim budou náležet a jestli jim život v prosperujících Athénách vykompenzuje nemožnost politických a jiných práv.

Na některá práva neměli metoikové nárok už jen z důvodu, že jim jednoduše na základě jejich původu nemohla náležet. Už ze samotné podstaty toho, že nebyli Athéňané, nikoliv z toho, že by jim byla některá práva záměrně odpírána, aby se vytvořila hranice mezi nimi. Jasným příkladem toho, co metoikovi jednoduše již z podstaty věci nenáleželo, bylo vlastnictví půdy, které jsem již nastínila výše.

Athéňany půda živila, dávala jim zdroj obživy a soběstačnosti. Též měla vlastní půda podněcovat majitele, aby svou půdu a úrodu na ni bránili i se zbraní v ruce.²³⁵ Neboť to byli původně jen občané, kteří chodili do války. Athéňané byli spojeni se zemí, a proto nebylo mnoho důvodů, proč by metoikos, i přes to, že mohl být velmi bohatý, vlastnil půdu. Samozřejmě vždy existovaly výjimky, neboť pluralita byla řeckou specializací a vždy existovaly výjimky potvrzující pravidlo.

Z toho vyplývá, že i když metoikos nemohl vlastnit půdu, tak nemuselo jít o cílený záměr jim půdu odepřít, ale o sociální, náboženskou a politickou hodnotu, kterou půda měla. Periklův dekret také nebyl cíleně proti ne-občanům, ale pravděpodobně pro zpomalení občanské populace, i když se to dotklo zejména metoiček než metoiků, neboť sňatkem metoičky a občana zanikala občanská dědická posloupnost.

Hlavní rozdíly metoika a občana, jsou tedy závislé na samotné podstatě Athéňana a toho, jak vnímá sám sebe a jak se profiluje ve světě. Metroikovi jednoduše tyto rozdíly nenáleží už ze samotné podstaty toho, že není Athéňan, nikoliv z toho, že by mu byla některá práva záměrně odpírána, aby se vytvořila hranice mezi nimi.

²³⁵ XENOFÓN. *O hospodaření*, str. 263.

Pro metoika existovaly dvě možnosti, jak se ještě více přiblížit k občanství a uskutečnit tak i společenský vzestup. To značí neustálé snahy metoiků o dosažení občanství, a určité ústupky Athén, od jasně vymezených pravidel, které metoikům náležely. Právě na těchto postaveních by mělo být patrné, jak se ztenčovala hranice mezi jednotlivými statusy a jak komplikované je dnes jasně vymezit status metoika ve společnosti.

3.2.4 Proxenos

Ve starém Řecku byl proxenos osobou, jmenovanou cizím městským státem, která sloužila jako oficiální zástupce a hájila zájmy svých občanů v jiném městském státě. To znamenalo, že byl proxenos stále občanem své země, ale pobýval na území země jiné. Základem proxenoi byli právě metoikové a cizinci. Nositel tohoto statusu byl zvolen samotnými Athénami či se jednalo o funkci dědičnou, jako tomu bylo například u Alkibiadových předků, kteří měli proxenii se Spartou,²³⁶ či u Pythagora, jehož otec Dionysos byl proxenos ze Selymbrie v Athénách, jak to dokládají pohřební epigramy.²³⁷ Dle Whiteheada se jednalo postavením o nejdůležitější cizince v Athénách.²³⁸

Slovo *proxenos* pochází z řeckých slov *pro* (před) a *xenos* (cizinec) a může být přeloženo jako *ochránce cizinců* nebo *obhájce cizinců*. Jednal se tedy o instituci hostinného přítele státu, jehož úloha měla mít především diplomatický a obchodní charakter, ale řešil i běžné soukromé záležitosti svých občanů, kteří pobývají na půdě Athén. Obecně se snažili o dlouhotrvající přátelské vztahy mezi svým domovským městským státem a městským státem, ve kterém bydleli. To mohlo zahrnovat vyjednávání smluv, zajištění obchodních dohod a usnadnění pohybu osob a zboží mezi oběma státy. Dnes bychom tuto instituci proxenie označili jako konsul. Kromě svých diplomatických povinností byli proxenoi též zodpovědní za poskytování pomoci a ochrany občanům svého domovského městského státu, kteří žili nebo cestovali v cizím městě. To by mohlo zahrnovat nabízení finanční podpory, vystupování jako právní zástupce a poskytování pohostinnosti a jiných forem pomoci.²³⁹

²³⁶ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 106.

²³⁷ ROSELL, Anna, G. „Próxenos, métoikos, isotelés. La integración de extranjeros en Atenas“, str. 289.

²³⁸ WHITEHEAD, David. *The Ideology of the Athenian Metic*, str. 13.

²³⁹ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 106.

Celkově byla role proxena ve starověkém Řecku velmi důležitá, protože pomohla usnadnit komunikaci a spolupráci mezi různými městskými státy. Pomohl také chránit zájmy a blaho občanů, kteří cestovali nebo pobývali v cizích zemích. Ačkoliv jejich počet byl podstatně nižší než u klasických metoiků, tak měli důležité místo, a díky němu dostávali i vyšší privilegia, jako například *osvobození od dávek (ateleia)*, *právo nabývat pozemkový majetek (enktesis)* nebo *právo dovozu a vývozu zboží po celém námořním spolku*.²⁴⁰ Další výhodou bylo, stejně jako u isoteles, že proxenoi nemuseli platit metoikion.²⁴¹ Tito lidé, ačkoliv nebyli občané, tak měli ta nejvyšší dostupná privilegia, která je přibližovala k občanskému statusu, byli spojnicí mezi Athénami a ostatními obcemi.

3.2.5 Isoteles

Metoikové se mohli těšit nejen práv, která jim byla běžně dána, ale mohli se výjimečně těšit i z dalších privilegií, která jim mohla být udělena. Athény mohly metoikům, kteří určitým způsobem přispěli k prosperitě města udělit tzv. *isotéleii*. Jednalo se o privilegium, díky němuž byly dané osoby finančně, nikoliv politicky, rovni občanům. Měli *platit poplatky jako občané laso*.²⁴² Bylo to tedy *úplné zrovnoprávnění daňových a vojenských povinnostech*.²⁴³ Slovo *isoteleia* doslova znamená *rovné zacházení* nebo *rovné zdanění*. Fiskální rovnost těchto osob s občany, byla zajímavá pro ty, kteří měli například s Athénami obchodní vztahy, protože nemuseli platit dovozní a vývozní daně. Není tedy překvapivé, že toto privilegium dostávali nejčastěji nejbohatší metoikové z vysoké vrstvy v obci. Obchodní vztahy s Athénami, ale měli i cizinci, kteří nebyli metoiky, a i na ně se mohlo toho privilegium vztahovat.²⁴⁴ Bleicken uvádí, že tato výsada se propůjčovala metoikům často, a tím tak vznikla specifická skupina isotelních metoiků.²⁴⁵

Obecně se však jednalo o další přiblížení k statusu občanství v Athénách. Význam tohoto statusu je zřejmí díky náhrobním deskám, na kterých se udával status isotela spíše než etnický původ osoby, jak dokládá epitaf z roku 335/4 na kterém je zesnulý jmenován jako Theophilos

²⁴⁰ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 107.

²⁴¹ WHITEHEAD, David. *The Ideology of the Athenian Metic*, str. 13.

²⁴² τέλεα τελεῖν καθόπερ Ἰασεῖς. ROSELL, Anna, G. „Próxenos, métoikos, isotelés. La integración de extranjeros en Atenas“, str. 297.

²⁴³ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 104.

²⁴⁴ ROSELL, Anna, G. „Próxenos, métoikos, isotelés. La integración de extranjeros en Atenas“, str. 298.

²⁴⁵ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 104.

isoteles. Zvláštností také bylo, podobně jako u občanství, že se jednalo o dědičný status, který se ovšem předával jen v mužské linii.²⁴⁶ Jednalo se o dědictví *pro něj a jeho potomky*.²⁴⁷ Žena v tomto případě byla zcela vyřazena.

Po analýze proxena a isotela je zřejmé, že status metoika nebyl jedinou variantou, kterou měl cizinec k dispozici a které mohl dosáhnout. Jednalo se o určité nadstavby statusu metoika a obecně cizince, které zvyšovaly prestiž nejen metoika, ale i celé jeho rodiny, neboť byly tyto tituly po otci dědičné. Athéňané tudíž neměli problém metoikům udělovat práva a privilegia nad rámec statusu usedlého cizince. Většinou šlo o privilegia či zrovnoprávnění v ekonomickém odvětví, což Athénám umožnilo hospodářský růst a zároveň stále pevnou politickou půdu patřící jen občanům. Metoik byl bezpochyby výhodným statutem, který uváděl do pohybu velkou část hospodářství Athén, a tudíž i omezení těchto osob v ekonomické sféře by znamenalo neuvážlivý krok a cestu k útlumu prosperity obce.

²⁴⁶ ROSELL, Anna, G. „Próxenos, métoikos, isotelés. La integración de extranjeros en Atenas“, str. 297-298.

²⁴⁷ Tamtéž, str. 299.

4 Komparace statusů občana, ženy a metoika

Po představení a analýze člověka, kterému náleží status občana a toho, komu status občana nenáleží, provedu komparaci občana a ženy a občana a metoika. Občanství ušlo od Solónova dlouhou cestu, od zavedení zákazu otroctví pro athénské občany, kdy se upevnila jejich pozice, jako vždy svobodného jedince, přes Kleisthénovu transformaci veřejných institucí, jako byl například vznik démů a fratrií, kam byli zapisováni občané, budoucí občané a metoikové, až po Periklův dekret, který zpřísnil udělování občanství jen potomkům obou athénských rodičů. Všechny tyto změny přispěly k určitému privilegovanému postavení, což prohloubilo rozdíly s těmi, kdo tímto statutem nedisponují, ale jsou stále součástí athénské *polis*.

4.1 Občan a žena

Dalo by se předpokládat, že život ženy a muže jako svobodných lidí a občanů se nebude výrazně od sebe odlišovat s výjimkou účasti na politickém životě. Ale pravdou je, že díky absenci politických práv u ženy se mění v podstatě i celý život ve všech směrech. Markantní rozdíl, který nacházíme již v samotném zrodu muže a ženy, je v jejich naplánovaném účelu ve světě. To se projevovalo na jejich dospívání a výchově. Když se v Athénách narodil občanům chlapec, tak už se rodil jako budoucí občan, voják a účastník veřejných zasedání. Chlapec byl po narození zapsán do seznamu fratrií, aby byl jeho původ fakticky dohledatelný, a začalo tím i postupné začleňování do občanské společnosti. Jeho výchova byla striktně zaměřena na informace potřebné k veřejnému životu. Bohatá rodina mohla chlapci zajistit lepší vzdělání například u sofistů a jeho možnosti byly rozmanitější.

Naopak již při narození dívky bylo jejím jediným úkolem se jednou vdát, zplodit právoplatné dědice a dělat čest manželovi. Dívka oproti chlapci nikde vedená nebyla, a tudíž i samotné začleňování do společnosti nenastalo, neboť s ní ve veřejném životě nebylo počítáno. Její výchova byla naopak směřována zásadně na činnosti potřebné k chodu domácnosti a vše bylo omezeno na soukromý život doma. Dívka z bohaté rodiny, měla přímočařejší vzdělání ve fungování domácnosti, které znamenalo i větší míru izolovanosti od vnějšího života, neboť nemusela „nahrazovat“ otroka v domácích činnostech a v provozu hospodářství, které by jí však umožnily větší míru pohybu a společenského kontaktu. Jedná se tak o nepřímou úměru volnosti ve vztahu k bohatství. V tomto ohledu šel pokračující demokratický vývoj spíše cestou

konzervativnějších obcí po vzoru Sparty, neboť v nich měly ženy více volnosti. Ve středověku či v osvícenství to byly právě ženy z bohatých rodin a manželky bohatých mužů, které měly přístup k většímu vzdělání a mohly se zapojovat více do společnosti. To znamená, že evropská politická kultura byla formována nejen demokratickými Athénami, ale i konzervativnějšími obcemi, které mnohdy považujeme za přísnější ve vztahu k jiným skupinám.

Když se však vrátím zpět ke komparaci muže a ženy, tak muž na rozdíl od ženy lineárně pokračoval od vzdělání k začlenění do společnosti občanů, k účasti na politickém životě a k životu, který mu jeho finanční možnosti dovozovaly. Až ve zralém věku, kdy skutečně dospěl, přistoupil k založení rodiny. Stal se pánem svého *oikos* a nositelem rodinného kultu a člověkem, který se musel postarat ve všechny členy své domácnosti. Jeho společenskou vizitkou byla jeho domácnost a politická angažovanost.

Žena však již brzo musela svůj známý život kompletně změnit, vdát se a začít v podstatě život nový. V této situaci se stala určitým cizincem či metoikem, který musel změnit rodinu, dům, hospodářství, ale i bohy, které byla zvyklá doma uctívat. Též musela porodit právoplatné dědice, starat se o hospodářství a být co nejméně středem pozornosti.²⁴⁸ Její ambice se mohla tím pádem uplatnit v rámci domácnosti jako bylo například vybudování určité faktické kontroly a vlády nad manželovým hospodářstvím. Pokud však chtěla ovlivnit veřejné záležitosti, musela vše uskutečňovat rafinovaně skrz svého muže. Ženě však mohl osud nadělit jiný život, a to život hetéry. Život prominentní společnice jí mohl dopřát značnou míru svobody, vzdělání a intelektuální veřejné společnosti poblíž mužů, což na druhou stranu znamenalo i absenci určitého zabezpečení ze strany muže.

Je tedy evidentní, že způsob života, který muž i žena zastávali, si byl navzájem protichůdný, ačkoliv žili bok po bodu, sdíleli společně prostředky, domov, náboženství, a měli i shodný cíl. Tedy utvořit rodinu a zanechat po sobě potomky a vojáky, kteří zajistí nejen pokračování rodu, ale i prosperitu a sílu Athén.

Samozřejmě se tato myšlenka protichůdnosti projevuje v reflexi dobového myšlení, kdy mužské a ženské je chápáno jako protiklady, jak nám ukazuje například Aristofanes v teorii o lidech a jejich lásce k Erótu v *Symposiu*: *...mužské pocházelo původně od slunce, ženské od*

²⁴⁸ Thuc. II. 45,2.

země.²⁴⁹ I přes to Zeus uzpůsobil mužské a ženské pohlaví, ...za tím účelem, aby při spojení muže s ženou plodily, a vznikalo tak potomstvo.²⁵⁰ Původně totiž muž i žena, i přes všechny rozdíly, tvořily prapůvodní přirozenou jednotu člověka.

Společný zájem či účel tak spojuje velmi odlišné perspektivy muže a ženy. V tragédiích je pak tato myšlenka ještě vyostřena, jako například u Médeii a Lásona a jejich vztahu k milovaným dětem.²⁵¹ Mužský a ženský pohled na svět je tedy v řeckém kulturním paradigmatu vnímán skutečně jako odlišný nebo spíše komplementární.

Perikův dekret dal tomuto účelu, jakožto plození potomků, určitou privilegovanost a dovolil, aby se status občanek stal potřebným a dokonce nutným, pro pokračování občanského statusu. Občané tak museli pouze pozměnit okruh hledání budoucích manželek.

Z toho vyplývá, že tyto statusy byly rozdílné primárně na základě společenských standardů a náboženských zvyků, které se po celé generace dodržovaly. Veškeré rozdílné aspekty jsou udány hlavně zvykovým právem, nikoliv umělým konstruktem. Žena sice neměla některá práva, jako byla práva politická, majetková či do určité míry práva dědická. Ale to, jak má probíhat výchova, kdy se má vdát a jaké mají být její budoucí úkoly ve společnosti, jsou čistě nastavené standardy mnoha předešlých generací. I proto se možná nepředpokládala změna v postavení ženy ve společnosti při ustanovení dekretu, který prosadil Perikles.

4.2 Občan a metoik

Již během práce jsme naráželi na určité shodné vzorce života občana a metoika. Jako byla například shodná výchova ekonomická základna či princip rodiny a rodinného kultu. V sociálním hledisku u občana (2.1.) jsem uvedla, že řádný athénský občan se staral o svoji rodinu, pracoval a plnil své závazky vůči kultu. Shodný princip se dá uplatnit i na metoika. Je to dáno zejména tím, že většina rozdílů mezi občanem a metoikem mají právní a politický charakter. Tudíž největší rozdíly budou zejména v právech a povinnostech občana a metoika.

Občan se narodil v Athénách, žil bez omezení v Athénách a měl nesčetně možností, jak se zapojit do veřejného života. Ačkoliv měl odpovědnost vůči své rodině, vyžadovala se určitá

²⁴⁹ PLATÓN. *Symposion*, 190a.

²⁵⁰ Tamtéž, 191c.

²⁵¹ EURIPIDES. *Médeia*, str. 12.

politická angažovanost a míra možností byla dána finančními dispozicemi, tak vše, co dělal, bylo bez omezení a bez zatížení pravidelných daní.

Naproti tomu byl metoik závislý vždy, a to konkrétně právě na občanovi. Pro metoika, jakožto usedlého cizince, platila dvě hlavní pravidla pro to, aby mohl v Athénách žít. Musel mít prostata a platit metoikion. Jelikož ale prostatés byl vždy občan, vzniká tady určité pouto mezi občanem a metoikem, a tím i dobrovolné přijetí metoika do společnosti Athéňanů, neboť s pozicí *prostata* musel občan souhlasit. Co se týče placení metoikionu, tak obecně placení pravidelných i nepravidelných daní bylo asi tím nejzásadnějším rozdílem v běžném fungování metoika a občana. Odepření politických práv bylo sice obecně značným a největším rozdílem, ale v tomto případě šlo pouze o zákaz či neudělení práv. Kdežto placení daní byl příkaz, a při nedodržení příkazu hrozilo otroctví. Metoikos totiž oproti občanovi neměl stálou faktickou svobodu, a tudíž musel dodržovat veškeré povinnosti, které mu Athény udělovaly.

Na druhou stranu u metoika existovaly určité statusy, u kterých byly daně prominuty. Šlo o status proxena a isotela. To znamená, že ačkoliv se jednalo o značný rozdíl v daňových povinnostech občana a metoika, tak tato povinnost nebyla platná vždy a pro každého cizince. U isotela se například mluví o úplném zrovnoprávnění v daňových povinnostech.²⁵²

Podobný případ těchto výjimek se objevuje i u proxena a jeho udělením *enktesis*, neboli právem nabývat pozemkový majetek. Je patrné, že byl občan výrazně spjat s athénskou půdou a nebylo moc důvodů, proč někomu udělovat toto právo. Proxenos byl však člověk, který byl určitým prostředníkem mezi rodným městským státem a Athénami a zajišťoval důležité diplomatické, obchodní ale i soukromé záležitosti svých občanů. Tudíž veškeré ústupky vůči cizincům byly udělovány vždy ve prospěch Athén jako celku. Zde se potvrzuje, že statusy cizinců a jejich udělování měly vždy promyšlený důvod, ať už se jednalo o potřebu pracovní a vojenské síly či zachování dobrých vztahů mezi obcemi.

V práci jsem si položila otázku, jak kvalitní a rozdílný život mohl mít metoikos a ostatní cizinci žijící dlouhodobě v Athénách, když nebyli občany. Je tedy patrné, že kvalita života mohla být u občana a metoika velice podobná, záleželo však na více okolnostech, které jsem výše zmínila. Metoika tudíž nemůžeme zasadit do jedné sociální třídy či do jednotného společenského

²⁵² BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*, str. 104.

postavení. Dovolím si podotknout, že dle mého názoru mohl být pro Athény cennější angažovaný bohatý metoikos než neangažovaný chudý Athéňan.

4.3 Koncept vybraných a vyloučených

V úvodu práce jsme hovořili o antické politické kultuře jako o předpokladu politické kultury evropské. I v této práci je zmiňovaný předpoklad zřejmý. Pokud poodstoupíme od niterného zkoumání tématu občanství a ne-občanství v antice, tak se nám ukáže problém, který je i v dnešní době zcela aktuální a který byl v různých formách v podstatě aktuální vždy.

Aischylos nám v *Peršanech* ukazuje, všudypřítomnost existence nadřazenosti a podřazenosti. Ať už je to král vůči poddaným, Heléni vůči barbarům, či všichni vůči otrokům.²⁵³ Vždy tedy existoval někdo, kdo byl výše či měl lepší možnosti než ten druhý. Společnost se časem přetransformovala a vznikla demokracie, ve které si byli všichni občané rovni. Současně ale pro ty, kteří občany nebyli již toto pravidlo neplatilo. Vždy byl někdo vyloučen. V klasické době to byli ženy, metoikové, otroci, či nedospělé děti. V Athénách tedy bylo jen málo osob, které mohly mít všechna dostupná práva. Dnes s pokročilým právním systémem a představou rovnosti a svobody však lidstvo stojí před novou koncepcí vyloučených. Opouštíme pojetí přirozenosti a přírodou nastaveného systému. Dnes již neexistuje jen žena a muž a vzniká tak něco, jako pojetí genderu a osoba, která nemusí být ani jednou z těchto přirozeností. Dále například vzniká myšlenka o zvířatech, jako o subjektu práv. S těmito otázkami se nyní potýká naše společnost a naše politická kultura.

Jde ale o podobný proces definování toho, co je pro společnost žádoucí, přijatelné a spravedlivé, jako kdysi ve starém Řecku, když definovali postavení například otroka. Tato práce tedy ukazuje nejen informace z občanství a společnosti v antice, ale ukazuje nám i to, že tento proces a transformace společenských pravidel a představ o statusu občanství, postavení osob ve společnosti a myšlenkách integrace je stále aktuální. Proces zrovnoprávnění, rovnosti a samotný proces demokracie tedy ještě není ukončen.

²⁵³ AISCHYLOS. *Pers.*, 1-58.

Závěr

Cílem mé práce bylo představit a analyzovat statusy občana a těch, kterým status občana nenáležel vůbec, či nenáležel v plném významu. Provést zkoumání statusů na základě jejich významů, práv a povinností a jak byla jednotlivá postavení vnímána ve společnosti. Konkrétně se jednalo o ženu a metoika. Tyto statusy vyloučených pak byly porovnány se statutem občana. Klasické Athény byly obdobím velké prosperity, kdy se každý chtěl stát občanem, ale jen hrstka dobře narozených na to měla právo. Zbytek byly vyloučené osoby, které se mohly více či méně začlenit do společnosti.

Analýzou občanství vyplynulo, že ze sociálního hlediska byl muž tou nejdůležitější osobou v domácnosti a její tvář ve společnosti. Jeho plnění povinností vůči rodině byly nezbytným kritériem pro jeho postavení ve společnosti a možnosti se co nejvíce zapojit do politického života, neboť zanedbávání rodiny se rovnalo se zanedbáváním obce.

Z náboženského hlediska byl muž v rámci rodiny nositelem kultu a tím nevyšším v soukromém náboženství. Pravidla rodinného kultu byly čistě záležitostí soukromou, oproštěnou od stanovených zákonů obce, tudíž občanství jako takové tu v podstatně nemělo žádnou váhu. Naproti tomu občanství ve veřejném městském náboženství mělo značnou důležitost. Občan se mohl účastnit všech svátků a oslav, jak fakticky, aktivně (účast na oběti), tak finančně, s výjimkou oslav, kam mohly jen ženy. Zároveň se ukázalo, že všechny náboženské veřejné události byly v zásadě i politické, a proto se účast na nich očekávala.

Následně zkoumáním politického hlediska vyplynulo, že občan v Athénách byl plně oddán veřejnému politickému životu, do kterého se aktivně, až horlivě zapojoval. Vše méně bylo společensky nežádoucí. Neboť právě politický život dovozoval skutečnou rovnost a svobodu. Pouze občan byl skutečně svobodný, neboť se mohl podílet na fungování města. Byl si roven s ostatními občany, neboť všichni se podíleli na fungování obce stejným dílem.

Z třetí kapitoly o svobodných vyloučených osobách vyplynulo, že žena byla obecně vnímána jako osoba přirozeně apolitická a neschopná se o sebe plně postarat, a tudíž všechna práva byla přidělena nejbližšímu mužskému příslušníkovi rodiny. Kromě zákonných práv, neměla žena žádná politická, dědická ani majetková práva.

Její život měl v zásadě dvě etapy, tedy životní etapu před sňatkem a po sňatku. Avšak cíl měly obě etapy totožné, tedy manželství a založení rodiny. Manželství znamenalo započetí nového života s novou rodinou, hospodářstvím a náboženstvím. Hlavním úkolem ženy byla starost o hospodářství a potomky. Vše navíc bylo dáno dispozicemi domácnosti, společenským žebříčkem rodiny či benevolencí manžela. Tento ideální athénský život tvořily převážně občanky a vdané metoičky. Existovalo však ještě postavení hetéry, které se společensky přibližovalo spíše k životu mužů než občanek, které se zdržují převážně doma. Právě hetéra byla ženou, jíž se podařilo co nejvíce začlenit se do veřejného světa mužů, být relativně samostatnou a vzdělanou osobu, která se orientovala i v politických a společenských tématech.

Následně z analýzy statusu metoika vyšlo najevo, že tito usedlí cizinci, kterým status náležel, zajišťovali převážně hospodářskou prosperitu Athén a pravděpodobně i díky tomu jim byla dána některá práva, ale i povinnosti. Určitá práva a povinnosti metoika se mohla lišit i s ohledem na udělování speciálních statusů proxena či isotela, díky nimž například nemuseli platit některé daně či byli v určitých ohledech zrovnoprávněni s občany. Nikdy však nedostali možnost účastnit se aktivního politického života. Míra integrace metoika do společnosti byla tedy dána převážně jeho finančními a společenskými možnostmi.

V poslední části jsem porovnála statusy občana a ženy, občana a metoika a obecně jsem zasadila problematiku vyvolených a vyloučených do širšího rámce zkoumání. Z komparace občana a ženy vyplynulo, že ačkoliv se jednalo o skutečně dva skoro opačné statusy, zejména díky jejich výchově a předpokladu budoucího uplatnění ve společnosti, tak nejen že měli společný cíl, ale existovaly i ženy, hetéry, které dokázaly snížit onu diverzitu mezi obecným pohledem na muže a na ženu v Athénách.

Z komparace občana a metoika pak vyšlo najevo, že i přes méně práv, která metoikos měl, se jeho kvalita života nemusela výrazně odlišovat od kvality života občana. Není to však platné vždy, neboť u metoika hrálo roli finanční zázemí, společenské postavení a další privilegované postavení, jako byly statusy proxena a isotela, které mohl usedlý cizinec získat.

Při odstoupení od konkrétního problému se na závěr práce se ukázalo, že koncept vybraných a vyloučených, který jsem zde analyzovala je stále aktuální a jde spíše o neustálou transformaci

společenských postojů. Vždy budou existovat osoby, které jsou součástí společnosti a které ne. Jde tedy o neustálý proces zrovnoprávnění a rovnosti.

Resumé

The topic of the diploma thesis is The Citizenship in Ancient Political Culture. The thesis analyzes and subsequently compares the status of Athenian citizenship and the excluded persons from it during the reign of the strategist Pericles. The first part of the thesis focuses on the citizen, on his social, religious and political life, which is focused in all directions on public space in society. It was evident from these chapters that all the activities of a citizen should lead to the prosperity of the community and the preservation of good citizenship.

The second part of the thesis examines unmarried persons excluded from citizenship. Specifically, it is about a woman and a metoic and their position in society, possibilities, rights and obligations. First, I analyze a woman and her statuses in Athens including citizen and hetaira and their adolescence, life and position in society. I came to the conclusion that despite the wives of the citizens often lived an isolated life, within the household they could become a ruling figure who manages the household and takes care of the offspring. In comparison, hetaira lived almost the opposite life, which allowed her to incorporate into the company of men and understand their thoughts about politics and other topics.

That is to say, not every woman had to have a completely different life from the life of the citizen, as it is occasionally claimed and she achieved to draw near the company of men even on the assumption that she did not have the political and often not even the civil rights that belonged to a woman.

Secondly, I examine metoic on the basis of the origins of the status, his rights, obligations and eventualities to improve the status, through the statuses of proxeny and isoteles. Thus, metoic is mainly a legal status, and therefore it differs from a citizen mainly in terms of rights and obligations, not from a private or economic point of view, since in these aspects they hardly had to differ from each other. It became clear that the status of a metoic was quite heterogeneous, as the degree of his rights and obligations could vary, and thus more or less approach the status of a citizen.

According to the comparison, the status of a citizen and the status of unmarried excluded persons may not be so different however, it depends from which point of view we look at them, or more precisely, which particular forms of status. Moreover, the concept of the

chosen and the excluded is still relevant and it is a certain process in which only the research subjects change.

Zkratky antických děl

Aischylos

Pers. Peršané

Supp. Prosebnice

Aristofanés

Ach. Acharňané

Ekk. Ženský sněm

Aristotelés

Pol. Politika

Ath. pol. Athénská ústava

Platón

Gorg. Gorgias

Ep. Listy

Men. Menexenos

Resp. Ústava

Thukydides

Thuc. Dějiny peloponéské války

Primární literatura

1. AESCHYLUS. *Persians*. London: Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1926.
2. AESCHYLUS. *Suppliant Women*. London: Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1926.
3. AISCHYLOS. *Peršané*. In: AISCHYLOS. *Tragédie*. Praha: Rezek, 2019. ISBN 978-80-86027-40-1.
4. AISCHYLOS. *Prosebnice*. In: AISCHYLOS. *Tragédie*. Praha: Rezek, 2019. ISBN 978-80-86027-40-1.
5. ARISTOFANÉS. *Acharňané*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1913.
6. ARISTOFANÉS. *Lýsistraté*. Praha: Artur, 2019. ISBN 978-80-7483-105-8.
7. ARISTOFANÉS. *Oblaky*. Praha: Rezek, 1996. ISBN 80-901796-8-1.
8. ARISTOFANÉS. *Ženský sněm*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1915.
9. ARISTOTELES. *Politika I*. Praha: OIKOYMENH, 2019. ISBN: 978-80-7298-360-5.
10. EURIPIDÉS. *Ifigenie v Aulidě*. Brno: Větrné mlýny, 2009. ISBN: 978-80-86907-80-2.
11. EURIPIDÉS. *Médeia*. Praha: Artur, 2019. ISBN 978-80-7483-115-7.
12. HÉRODOTOS, *Dějiny*, Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1192-7
13. PLATÓN. *Gorgias: Gorgias*. Praha: OIKOYMENH, 2021. ISBN 978-80-7298-591-3.
14. PLATÓN. *Listy*. Praha: OIKOYMENH, 2020. ISBN 978-80-7298-237-1.
15. PLATÓN. *Ústava*. Praha: OIKOYMENH, 2017. ISBN 978-80-7298-230-1.
16. PLÚTARCHOS. *Plutarchovy Životopisy*. Praha: Melantrich, 1940.
17. PSEUDO-XENOFÓN. *Athénská ústava*. IN: PEČÍRKA, Jan, NOVÁKOVÁ, Julie. ed. *Antika v dokumentech*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1959.
18. SOFOKLÉS. *Antigoné: Élektrá*. Praha: Artur, 2022. ISBN 978-80-7483-168-3.

19. THUKYDIDES. *Dějiny peloponéské války*. Praha: Odeon, 1977.

20. XENOFÓN. *Vzpomínky na Sókrata a jiné spisy*. Praha: Svoboda, 1972. Antická knihovna.

Sekundární literatura

Monografie

21. ARENTOVÁ, Hannah. *Mezi minulostí a budoucností: osm cvičení v politickém myšlení*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002. ISBN 80-85959-92-5.
22. ARENTOVÁ, Hannah. *Vita activa neboli o činném životě*. Praha: OIKOYMENH, 2007. ISBN 978-80-7298-185-4.
23. BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*. Praha: OIKOYMENH, 2002. ISBN 80-7298-055-6.
24. BOEDEKER, Deborah. „Athenian Religion in the Age of Pericles“ “ In: SAMONS, Loren J. *The Cambridge Companion to the Age of Pericles*. New York: Cambridge University Press, c2007. ISBN 052100389X
25. CANFORA, Luciano. „Občan“ In: VERNANT, Jean-Pierre, ed. *Řecký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 2005. ISBN 80-7021-731-6.
26. CAMBIANO, Giuseppe. „Cesta k dospělosti“ “ In: VERNANT, Jean-Pierre, ed. *Řecký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 2005. ISBN 80-7021-731-6.
27. DOVER, K. J. *Greek popular morality in the time of Plato and Aristotle*. Indianapolis: Hackett, 1994. ISBN 0872202453.
28. FUSTEL DE COULANGES, Numa Denis. *Antická obec: [studie o kultu, právu a institucích starého Řecka a Říma]*. Praha: Sofis, 1998. ISBN 80-902439-7-5.
29. GARLAN, Yvon. „Člověk a válka“. In: VERNANT, Jean-Pierre, ed. *Řecký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 2005. ISBN 80-7021-731-6.
30. HABAJ, Michal a Pavel NÝVLT. *Válka o Řecko: Spartané proti Athéňanům*. Praha: Academia, 2022. ISBN 978-80-200-3272-0.
31. HOŠEK, Radislav. *Náboženství antického Řecka*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-516-X.

32. JINEK, Jakub. *Obec a politično v Aristotelově myšlení*. Praha: OIKOYMENH, 2017. ISBN 978-80-7298-208-0.
33. MRÁZ, Milan. Předmluva, ARISTOTELES. *Politika I*. Praha: OIKOYMENH, 2019. ISBN: 978-80-7298-360-5.
34. MULGAN, Richard. G. *Aristotelova politická teorie*. Praha: OIKOYMENH, 1998. ISBN 80-86005-69-0.
35. PEARSON, Lionel. *Popular ethics in ancient Greece*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1962.
36. PETERSON, Cynthia. „Other Sorts: Slaves, Foreigners, and Women in Periclean Athens“ In: SAMONS, Loren J. *The Cambridge Companion to the Age of Pericles*. New York: Cambridge University Press, c2007. ISBN 052100389X
37. RAAFLAUB, Kurt A. „Warfare and Athenian Society“ In: SAMONS, Loren J. *The Cambridge Companion to the Age of Pericles*. New York: Cambridge University Press, c2007. ISBN 052100389X
38. ROBERTS, John. W. *City of Sokrates: an introduction to classical Athens*. New York: Routledge, 1998. ISBN 0415167787.
39. SAMONS, Loren J. „Introduction: Athenian History and Society in the Age of Pericles“ . In: SAMONS, Loren J. *The Cambridge Companion to the Age of Pericles*. New York: Cambridge University Press, c2007. ISBN 052100389X.
40. STRAUSS, Leo. *Obec a člověk*. Praha: OIKOYMENH, 2007. ISBN 978-80-7298-230-1.
41. SYNEK, Stanislav. *Lidská přirozenost jako úkol člověka. Filosofická interpretace Etiky Nikomachovy*. Praha: Togga ve spolupráci s Fakultou humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, 2011. ISBN 978-80-87258-53-8.
42. VEGETTI, Mario. „Člověk a bohové“ In: VERNANT, Jean-Pierre, ed. *Řecký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 2005. ISBN 80-7021-731-6.
43. VERNANT, Jean-Pierre. *Hestia a Hermés: studie k duchovnímu světu Řeků*. Praha: OIKOYMENH, 2004. ISBN 80-7298-093-9.

44. WIJMA, Sara, M. *Embracing the Immigrant, The participation of metics in Athenian polis religion (5th–4th century BC)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2014. ISBN 978-3-515-10851-6

Články a studie

45. BLOK, Josine H. „Perikles’ Citizenship Law: A New Perspective.“ *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*. 2009, 58, 2, 141–70. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/25598460>. [cit. 12.2.2023]
46. Burton, Joan. “Women’s Commensality in the Ancient Greek World.” *Greece & Rome*. 1998, 45, 2, 143–65. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/642980>. [cit. 8.3.2023]
47. DOUGHERTY, Carol. “‘THESE METOIKOI’: LIVING WITH OTHERS, LIVING AS OTHERS IN AESCHYLUS’ ORESTEIA.” *The American Journal of Philology*. 2017, 138, 4, 577–604. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/48545439>. [cit. 20.1.2023]
48. EDGE, Matt. „ATHENS AND THE SPECTRUM OF LIBERTY“. *History of Political Thought*. 2019, 30, 1, 1–45. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/26224040>. [cit. 18.3.2023]
49. MRÁZ, Milan., „Pojem „oikiá“ v klasické řecké filozofii.“ *Filozofický časopis*, 2013, 61. ISSN 0015-1831.
50. OJAKANGAS, Mika. „Polis and Oikos: The Art of Politics in the Greek City-State.“ *The European Legacy*, 2020, 4, 25, 404-420. ISSN: 1084-8770 Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/10848770.2020.1721828> [cit. 10.1.2023]
51. OSBORNE, Robin. “Law, the Democratic Citizen and the Representation of Women in Classical Athens.” *Past & Present*, 1997, 155, 3–33. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/651125>. [cit. 23.3.2023]
52. PRITCHARD, David, M. “THE POSITION OF ATTIC WOMEN IN DEMOCRATIC ATHENS.” *Greece & Rome*, 2014, 61, 2, 174–93. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/43297497>. [cit. 2.3.2023]

53. ROSELL, Anna, G. „Próxenos, métoikos, isotelés. La integración de extranjeros en Atenas“. In: Rosa-Araceli Santiago Álvarez. *Contacto de poblaciones y extranjería en el mundo griego antiguo*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 2013. ISSN 0210-7570
54. SOSIN, JOSHUA D. “A Metic Was a Metic.” *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*. 2016, 65, 1, 2–13. Dostupné z: <http://www.istor.org/stable/45019214>. [cit. 11.2.2023]
55. SWANSON, Judith A. „Women, the Public, and the Private.“ *In The Public and the Private in Aristotle’s Political Philosophy*, 1992 44–68. Dostupné z: <http://www.istor.org/stable/10.7591/j.ctvn1t9wp.8>. [cit. 11.2.2023]
56. WALTERS, K. R. „Perikles’ Citizenship Law.“ *Classical Antiquity*. University of California Press, 1983, 2, 2: 314–36. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/25010801>. [cit. 28.1.2023]
57. WATSON, James. „THE ORIGIN OF METIC STATUS AT ATHENS.“ *The Cambridge Classical Journal*. 2010, 39, 59, 259–78. Dostupné z: <http://www.istor.org/stable/44698389>. [cit. 2.3.2023]
58. WHITEHEAD, David. *The Ideology of the Athenian Metic*. Cambridge philological society, 1977. ISBN 090601400X. Dostupné z: <https://www.istor.org/stable/j.ctv27h1pwb>. [cit. 3.4. 2023]

Přehledová literatura

59. NAILS, Debra. *The people of Plato: a prosopography od Plato and other Socratics*. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc., 2002. ISBN 0-87220-564-9
60. PEČÍRKA, Jan, NOVÁKOVÁ, Julie. ed. *Antika v dokumentech*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1959.
61. STEHLÍKOVÁ, Eva. *Antické divadlo*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1105-8.